

Türk ve Japon ekonomisi: Farklı iki ülkenin benzer kriz dinamikleri üzerine gözlemler

İbrahim ÖZTÜRK

I. Giriş

Bugüne kadar Türk ve Japon modernleşmesi üzerinde birçok karşılaştırmalı çalışma yapılmıştır.¹ Buna rağmen, iki toplumun entelektüel ve iktisadî modernleşme tarihlerinin karşılaştırılması bağlamında hâlâ çalışılması

gereken birçok konu vardır. Çalışılması ilginç sonuçlar doğurabilecek konulardan biri, iki ülkede tecrübe edilen iktisadî kalkınma süreçlerinin içerdiği süreklilik ve kopuşların ele alınmasıdır. Bu çalışmada, iki ülkedeki “kalkınma modelinin” tarihsel kökleri ve nedenleri üzerinde durduktan sonra, bu süreçlerin İkinci Dünya Savaşı (IDS) sonrasından başlayarak 1960’ların sonuna kadar olan sürede ortaya çıkan performans üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Mukayesenin bu döneme hasredilmesinin nedeni, iki modelin kısmen birbirine yakınsadığı tarihlerin 1960’ların başı, kopuşların da 1960’ların sonu itibariyle gerçekleşmiş olmasıdır. Yine de bire bir mukayesenin zorlukları nedeniyle, her iki ülkenin performansının kendi şartlarına göre değerlendirilmesi öncülüne sadık kalınacaktır.

İkinci bölümde araştırma sorunu biraz daha detaylandırılmaktadır. Üçüncü bölümde iki ülkenin modernleşmesinin anlaşılabilmesi için gerekli olan tarihsel ve kültürel arka plan sunulmaktadır. Dördüncü bölümde, Japon ve Osmanlı modernleşme süreçleri, bunun neden ve sonuçları, modernleşme öncesi alt yapı ve süreçlerde devletin rolü gibi konular tartışılmaktadır. Ayrıca süreçler üzerinde kalıcı tesirler bira-

¹ Bu konuda yapılan çalışmaların çok titiz bir özet dökümü için bkz. Selçuk Esenbel, “Japonya ve Türkiye Çağdaşlaşma Tarihinin Karşılaştırması”, *Çağdaş Japonya’ya Türkiye’den Bakışlar*, Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu (editörler), (Simurg, İstanbul, 1999), s. 9-31.

kan nesnel ve öznel süreçler ele alınmaktadır. Beşinci bölümde iki modelde devlet ve ideolojinin başat olduğu 1930 sonrası dönem ele alınmaktadır. Bu dönemde yaratılmak istenen birey, işadami, toplumsal mutabakat ve sanayileşme hedeflerine değinilmektedir. Altıncı bölümde daha çok İDS sonrası performansın neden ve sonuçlarına değinilmekte, bunun iç sebepleri kadar dışsal unsurlarına da analizde yer verilmektedir. Yedinci bölümde çok umumi düzeyde ulaşılan birkaç belirleyici ders, not edilmektedir. Bir yöntem tercihi olarak daha bu düzeyde belirtilmelidir ki, iki ülke mukayeseli olarak çalışılırken spesifik zaman aralıkları ve somut kronolojik bir sıra takip etmek yerine, açıklayıcı değeri olduğuna inanıldığında, gerek ülkelerin kendi tekamül sürecinde kendi içindeki farklı periyotlar arasında, gerekse ülkelerin farklı periyotları arasında çapraz geçişler yapılmıştır. Diğer bir deyişle bizi yönlendiren husus statik bir zaman akışı değil, değişen olaylara göre iki ülkede belli başlı alan, kavram ve zihnî oluşumların gelişmesidir.

II. Sorunun Tespiti

Ekonomik gelişmeleri genel olarak çağdaşlaşma, modernleşme ve zaman zaman da Batılılaşma bağlamında ele alınan Japonya ve Türkiye tecrübesi, Batı Avrupa medeniyet havzasının doğrudan süpürme alanının dışında, Immanuel Wallerstein'in "merkez-çevre" analizinde "çevre"de kalmakta olup, dünyada son derece özgün ve ilgi çekici niteliktedir. Japonya Çin, Türkiye ise İslam Medeniyet Havzası içerisinde ama ikisi de Batı'nın dışında, çok genellendiğinde kendi aralarında birtakım ortak paydaları bulunan değerler manzumesine sahip, Şark dünyasının birer üyesidirler. Sosyal hadiselerin başlangıcı ile ilgili olarak kesin bir zaman dilimi tespit etmenin zorluğuna rağmen egemen eğilimler bağlamında ifade edildiğinde, iki ülkenin de siyasî ve iktisadî modernleşme tarihi 18. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanmış, bu değişim süreci iki ülkede de büyük oranda iç dengelerin itici güç olmasından ziyade, içeride oldukça kırılğan bir yapının olduğu bir sırada, dış zorlamaların etkisiyle gerçekleşmiştir.

Bu genel benzerliklere rağmen, tarihsel, kültürel, coğrafi, siyasal vb. birtakım nedenlerden ötürü Japonya ile Türkiye'nin modernleşme tarihleri boyunca izlemek durumunda oldukları yol ve yordamın kendi içlerinde de oldukça farklılıklar arzettiğini ve geldikleri noktada çok farklı kazanımlara sahip olduklarını gözlemek mümkündür. İki ülkenin yaşadıkları krizler bu nedenle hem bu benzerlik ve farklılıklar dikkate alınarak okunmalı, hem de bu okumada dış alem faktörünün içeriye nüfuzundaki muhtemel mâhiyet farkları gözden kaçırılmamalıdır.

III. Sanayi Devrimi ve Modernleşme

Batı Avrupa'da tecrübe edilen Reform, Rönesans ve ardından gelen Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri'ne eş zamanlı olarak her toplumsal düzlemde meydana gelen büyük değişim dalgasının, zaman içerisinde iletişim ve ulaşımın gelişmesine paralel olarak diğer "çevre" ülkelerini etkisi altına aldığı ve bu yapılar üzerinde derin değişimlere neden olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, gerek Japon ve gerekse Osmanlı toplumu, Batı Avrupa dışında kalan diğer birçok ülke de dahil olmak üzere bir kalıpta dondurulmuş ve değişimden uzak bir durumda değillerdi. Ancak; değişimin niteliği, amacı, yönü ve bu sürecin sonucunda devşirilmek istenen maksat "modern" zamanların önümüze koyduğu öncüllerden daha farklı idi. Ayrıca değişimin hızı da nispeten daha yavaş ve tedricî iken, modern zamanlarda bu değişim birçok topluma emr-i vâki yaparak gelip kapısına dayanmıştır. Hikâyenin bundan sonrası, bu sürece verilen tepkilerin nitelik ve niceliğindeki farklılık ve benzerlikler ile ortaya çıkan sonuçların incelenmesidir.

Modernleşme, insanoğlunun rasyonel akıl ve bilimsel bilgi eşliğinde ulaştığı teknik gelişmeler sayesinde doğaya hükmetmesi anlamında kullanılabilir. Gerçekten de Sanayi Devrimi'yle hızlanan süreçte insanoğlunun bilgisi eşine rastlanmamış bir artışı ve bunun beraberinde getirdiği, buluş, icat ve değişimleri mümkün kılmıştır. Modernitenin motor gücü olan bilimsel bilginin toplumsal ve kültürel süreçler üzerindeki etkisi de aynı keskinlikte olmuştur. Böylece modernite kişinin kendine, dünyaya veya çevreye yeni ve farklı bir paradigmadan bakmasını beraberinde getirmiştir. Daha "iyi"yi ve "doğru"yu getirdiği şeklindeki bir yargının subjektif ve ideolojik tavrı yansıtması bir yana bırakılacak olursa, modernitenin, kadîm değerleri kökten sarstığı bir gerçektir. Bir başka ifade ile, modernleşme paradigması insanoğlunun ontolojik ve epistemolojik düzleminde köklü zemin kaymalarına neden olmuştur.

Modernite terimini doğru bir biçimde kavramlaştırmak iki faktörü gerektirir. İlk olarak, çağdaş (veya çağdaşlaşmakta olan) bir toplum seküler (lâ-dinî) bir toplum ve birey modeli önerir. Diğer bir deyişle, çağdaş bir toplumda bilgilerin biriktirilmesi ve yerleşmiş âdetlerin sıraya konulması, kaynağını ilahî öğretilerden ve/veya geleneklerden değil, deneysel gözlem, mantıksal çıkarım ve bunun sonucunda ulaşılan genellemelerden almaktadır. Bu toplumda eğitim laik, bilimsel ve deneyseldir. Başarının mihenk taşı olarak üretkenlikteki artış, yaşam standartlarının geliştirilmesi, düzenlilik ve verimlilik gibi nicelikler bu sürecin

bir parçası veya zorunlu sonuçlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Ulus-devletin yükselmesi ve siyasal alanda demokrasinin ortak bir değere dönüşmesi de yine bu sürecin getirdiği önemli gelişmelerdendir.

İkinci olarak not edilmesi gereken husus da modernleşme/çağdaşlaşma ve Batılılaşma kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmasının sıkça tekrarlanan bir fiilî durum olduğudur. Bütün bunları üst üste koyduğumuzda, kaynağını Comtçu Pozitivizm'den alan "Yakınsama Teorisi"nin modernite projesinin bel kemiğini oluşturduğu ifade edilebilir. Bu minval üzere, gelişmekte olan "çevre" ülkelerin son ve en ideal durağının, Batılı organizasyonların, kurumların, sosyal statü ve hatta aynı bireysel davranış kalıplarına ulaşmaları olarak görüldüğü bilinmektedir. Aradan geçen bunca asırlık ve üstelik oldukça farklı tecrübelere rağmen, Japon asıllı Amerikalı sosyal bilimci Fukuyama'nın komünizmin çökmesini fırsat bilerek alenacele "tarihin sonu" diye bir ideolojik yargıyı dile getirmiş olması, ona göre insanlığın arayışının nihâî kertesinin, yani modernitenin evrimleşmesinin son halkasının Amerikanvari bir düzen olduğuna inanması nedeniyledir. Modernite'nin insanlığın kadîm yürüyüşünde ortaya çıkan bütün renk ve desenleri adeta kadermişçesine alıp götürüp bir Amerikan amalgamına² dönüştürerek tortu şeklinde önümüze koyacağını savunan bu görüşün içerdiği ideolojik yanlılık, totalitarizm ve despotizm açıkça görülebilmekte, bunun ilk ipuçları da 21. yüzyılın başında yeni birtakım varyasyonlarla vizyona konmuş bulunmaktadır. Avusturya Okulu'nun, su katılmamış bir modernitenin yansıması olan rasyonalite ve beraberinde ileri sürülen toplumsal tezlerin son tahlilde yaygın bir despotizme ve global bir kaosa yol açacağı görüşü, Avrupa'yı kasıp kavuran sağ ve sol faşist dalgalar ve ardından gelen İDS yıkımı ile tescillenmiştir.

Batı, modernleşme paradigmasının öncüsü olduğuna ve pozitivizm de fizik kanunların toplumsal kanunlara uygunluğu görüşüne isnat ettiğine göre, aynı kurallar nerede uygulanırsa uygulansın aynı yapıyla sonuçlanacaktır. Zaten kalkınmanın da başka yolu yoktur. Bunca yıllık farklı tarih, farklı tecrübeler ve geçmiş birikimler bir kenara atılmadan derin ve yaygın bir toplumsal hafıza kaybı sözkonusu olmadan, kapitalist bir sanayileşme ve "çağdaş toplum projesi" gerçekleşmeyecektir(!).

J.S. Mill'in iktisadî gelişme süreçlerini konu alan yaklaşımı sözkonusu görüşün bir tercümesidir. Mill'in, kapitalizmin Batı'daki gelişmesi-

2 Kimyasal reaksiyonlar için kullanılan bu tabirle, tepkimeye giren elementlerin kendilerine ait değerleri ve özellikleri kaybetmeden yeni bir alaşım oluşturdıkları durum anlatılmaktadır.

ni Protestan Ahlakı ile açıklarken İslam ve Konfüçyüst Medeniyet Havzasından böyle bir tecrübenin yükselmeyeceği şeklindeki hipotezi, bu kültürlerin dayandığı temel öncüllerin kapitalist birikim süreçlerini mümkün kılan maddî arka plandan yoksun olduğu tezini içermektedir. Zaten, *Asya'nın Dramı: Ulusların Yoksulluğu Konusunda Bir Araştırma* adlı kitabıyla dikkatleri çeken Nobel ödülü sahibi Myrdal'a göre de, Asya ülkelerinin gelecekteki kaderi iç karartıcıydı. Geçmişte Asya'nın Avrupa'ya siyasî, iktisadî, teknolojik ve bilumum medeniyet unsurlarında nasıl açıkça galebe çaldığı bilindiğine göre ve bu kıtanın sahip olduğu maddî kaynaklarda bir sıkıntı sözkonusu olmadığına göre³, bu "öngörünün" arkasında modernite öncüllerinin iddialarında dillendirilen yargıların aranması gerekmektedir. Bu yaklaşımın içinde ne Japon Mucizesi ne de Asya Kaplanları'nın başarıları öngörülmekte idi.

Gerçekten de Batı'da tecrübe edilen şekliyle kapitalist sermaye birikimi süreçlerinin birleşenleri ele alındığında, Doğulu bir toplumdan bu tür süreçler beklenmemelidir. Zira özel mülkiyet, katılımcı demokrasi, kaynak dağıtımının esası olarak piyasa mekanizmasının kabulü ve ulus-devlet gibi Reform, Rönesans ve Sanayi Devrimleri'nin ardından ortaya çıkan kavramlar Batı'nın gelişme evrelerinin birer ürünüdürler. Belirtmeye bile gerek yok ki, bu kavramları Batı için de oldukça yenidir ve onlar sırf Batılı oldukları için bu kavramlar onlara has değildir. Örneğin serbest piyasa insan iradesinin dışında bir vakumda gelişmediği gibi⁴, bunun "erdemleri" de her nedense Batı tarafından 16. yüzyılın sonlarına kadar sınıksız sarıldığı Merkantalizm döneminde fark edilememişti. Serbest piyasanın gerekliliği, bilhassa Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere tarafından yayılma sürecinde olduğu 18. ve 19. yüzyılda fark edildi. Bunun arkasında ise hem ucuz girdi elde edesi, hem de nihâî malların eritilebileceği denizaşırı piyasaların gerekliliği vardı. Öte yandan serbest piyasanın yayılmacı bir emperyalizme kurban edilerek aslında sapmaya uğrattığı Braudel'in *Akdeniz*'inde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.⁵ Daha 19. yüzyılda bile Batı Avrupa

3 Bu konudaki son bir çalışma için bkz. Mustafa Özel, "İktisadî Oryantalizmin Sonu: Çin, Hind ve Osmanlı Ekonomilerine yeni Bakış", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 8 (2001/1), s. 1-28.

4 Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Rinehart, New York, 1944).

5 Fernand Braudel, *Akdeniz: Mekan ve Tarih* (Metis, İstanbul, 1990).

6 Bunun için bkz. Alman Tarihselci Okulunun kurucusu F. List'in klasik iktisatçılara karşı argümanlarını sıraladığı temel eseri, *The National System of Political Economy* (1841).

korumacılık söylemlerinin anavatanı olmaya devam etmiştir.⁶ Batı havzası dışında ortaya çıkan sanayileşme tecrübelerine bakarak, farklı medeniyetlerin tekamül süreçlerinin farklı yol, yordam ve kurumlar eşliğinde gerçekleşmesinin ne tür mahzurlarının olabileceği sorusu artık sorulmalıdır. Açıkça görülmektedir ki, dayatılmaya çalışılan “model” Batı Avrupa’nın gelişme sürecinde ortaya çıkan ihtiyaçlara uygun kavram ve kurumların, insanlığın geri kalanı için de sadece yararlı değil, aynı zamanda bilimsel olarak kaçınılmaz olduğunu göstermeye çalışan, son derece basitleştirici, soyutlayıcı ve yanlı değer yargılarını içeren varsayımlara dayanmaktadır. Nitekim bu şekilde “tutarlı” hale getirilebilen matematiksel modellerin “meşruiyet” zemini de modernite denen Batılı “kutsal inek”ten tevarüs etmekteydi.

Aslında bu bilim yapma süreçleri pekâla “irrasyonaliyenin rasyonalitesi” olarak tanımlanabilirse de, bunun pratik bir değeri yoktur. Zira, Adam Smith’in iktisat literatürüne taşıdığı modernite eksenli birçok kavram ve kurum, Batı’nın dışında kalan Osmanlı, Japonya ve Çin gibi birçok ülke tarafından başlangıçta gerçekten değerli olduğu için değil, iç ve dış zorunluluklar nedeniyle kabul edilmişti. Birinci Sanayi Devrimi’nden sonra Avrupa ülkeleri seri üretimi yakalamışlardı. Seri üretim, yeni pazarlar gerektiriyordu. Diğer taraftan, köy topluluklarının büyük metropollere taşınmasıyla ciddi boyutta bir kentleşme ortaya çıkmıştı. Bu, eski yapıların ağırlığını kaybettiği ve yeni sınıfların teşekkül ettiği bir süreçti. Bu sınıfların karşı karşıya gelmesiyle, iktisadî sorun salt üretim ekseninde düğümlenip kalmamış, dağılım ve bölüşüm sorunları da başgöstermişti.⁷ Böyle bir süreçte modern Batı, sanayileşmesinin ve kapitalist büyümenin çelişkilerinden kaynaklanan sorunları başka milletlere ihale etmek üzere yola koyulmuştu.

Ancak Batı’nın tecrübe ettiği süreçlerin başka yerde tekrarı, birçok ülkenin geleneksel aile yapılarının, kültürünün, dinî inançlarının, ekonomik ve politik yapılarının kökten değişmesini gerektirmekte idi. Sorun, çevre ülkelerin böyle köklü bir dönüşümü göze almak isteyip istemedikleri kadar, istemeleri durumunda bile bunu başarıp başaramayacakları ile de ilgilidir. Acaba doku uyumu sağlanabilecek, Batı Avrupa’da bilinen sonuçları doğuran değişkenler, başka yer ve zamanlarda da aynı neticeyi zorunlu olarak yaratacak mıydı? Nitekim, ekonomi başta olmak üzere Japonya gibi bazı ülkeler uluslararası konjonktürde büyük bir atılım yapabilirken, Osmanlı gibi sınır bölgedeki bazı ülke-

7 S. B. Clough, *European Economic History - The Economic Development of Western Civilisation* (McGrawHill, London, 1968), s. 176.

ler, merkez ülkeleriyle “yarı sömürge” niteliklerini haiz, edilgen bir entegrasyona gitmişlerdir. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısı, “çevre” ile “merkez” arasında yaşanan bu etki-tepki ilişkilerinin tarihini yansıtmaktadır.

IV. Japonya ve Osmanlı’da Çağdaşlaşma Çabaları

19. yüzyılın sonuna doğru, Japonya ve Osmanlı devletlerinin değişimin gerekliliğini fark ettikleri açıktır. Yapılan reformlar için hızlandırıcı etken olan Batı’nın yarattığı emperyalist tehdit ve bunu bertaraf etme çabası, iki taraftaki ortak bir psikolojiyi yansıtır. Neticeleri açısından son derece önemli olan temel fark şudur: Yaşanan tartışma ve çatışmalara paralel olarak Meiji Devrimi, “eskiyi değiştirmeden yeniye getirme” ve böylece aslında “hiçbir şeyi değiştirmeme” şeklinde özetlenebilecek şark kurnazlığının geçerli olmadığı tezini yansıtmaktadır. Hatta bazen Batı’dan daha fazla Batıcı olma garipliklerine girme pahasına da olsa, derin bir değişim ve dönüşümün maddî ve manevî bedelinin göze alınmış olduğu ifade edilebilir. Halbuki Osmanlı’daki reformların adeta sadece Batı’nın özellikle “askerî teknolojide elde ettiği kazanımlardan dolayı maruz kalınan tehditleri bertaraf etmek” şeklinde özetlenebilecek bir “maslahat” a dayanan ajandası sözkonusu idi. Sağlam ve güçlü bir ordu ve bunu besleyecek sağlam bir ekonomi şarttı. Böylece yerleşik kurum ve kültüre dokunulmaması ve kurulu güç ilişkilerinde radikal bir denge değişiminin önüne geçilmesi, Osmanlı çağdaşlaşma sürecini oldukça “muhafazakâr” bir konuma yerleştirmemizi gerektirmektedir.⁸

Dış meydan okumalara Osmanlı’nın ve Japonya’nın verdiği tepkinin içerdiği mahiyet farkları başka çalışmalarda da tartışılmıştır.⁹ Umumi olarak bakıldığında eğer Osmanlı’nın Japonya’ya nazaran reformlardaki zamanlama, sıralama ve iç tutarlılık açısından başarısız olduğu kabul edilirse, bunun nedenleri arasında iki ülkedeki “veri olan” güç ilişkilerinin niteliği kadar, iki toplumun maruz kaldığı bu meydan okumaların içeride yarattığı tedirginlik ve jeostratejik ve tarihsel koşullara özellikle işaret edilmelidir. Osmanlı asırlarca yan yana ve mücadele içinde yaşadığı bu meydan okumanın kaynağını tanımaktadır ve geçmiş zaferlerin illüzyonu altında sahip olduğu kurumlara, bunlara ruh ve can veren değerlere olan sarsılması güç bir inanç sahibidir.

8 R.E. Ward ve D.A. Rustow (ed.), *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton University Press, Princeton, 1964), bl. 10.

9 Ward ve Rustow’un yanı sıra, bu konudaki son bir çalışma için bkz. Esenbel, *a.g.e.*, s. 9-31.

Batı Osmanlı için henüz bir öğrenme mercii olmadığı gibi, kalıcı bir tedirginlik ve tehdit kaynağı haline de gelememiştir. Bu nedenle tehlikeyi ağırlama eşiği bir hayli yüksekte kalmıştır. Oysa Japonlar tarih boyunca birçok medeniyet unsurunu Çin'den alıp benimsemiştir. Bu tecrübeler psikolojik olarak Japonları yabancılardan öğrenmeye açık hale getirmiştir. Bir başka ifade ile başkalarının üstün olabileceği fikrinin tarihsel alt yapısı zaten hazırды. Öte yandan Japonların Batılıları tarih boyunca çok yakından tanımamış olması nedeniyle, bu ilk karşılaşmanın derin bir şok etkisi yaratması da son derece normaldir.

Tarihçi Tonybee'den mülhem olarak, yeni bir meydan okumanın edilgen toplumlar üzerinde yarattığı tesir şu şekilde tefsir edilebilir: Zayıf ve yetersiz bir toplumun beklenmedik bir anda dışsal bir tehditle karşı karşıya kalması durumunda benimsemesi muhtemel iki tepki vardır: Gerçeklerden kaçışı da ifade eden bir "tecrit" ya da gerçeklerle yüzleşmeyi göze alan adaptasyon. Birincisini benimseyenler, kendi geçmişlerine romantik bir kaçışa teşebbüs ederek yeni gerçeklerden elden geldiğince kaçacaktır. İkinci ihtimale göre de artık acı gerçeği görerek, eski sistemin sunduğu parametrelerle karşı karşıya buldukları tehdit ve meydan okumalara direnemeyeceklerini anlayacak ve değişime kapılarını aralayacaklardır. Bu ise son derece tedirgin edicidir. Zira değişime bir defa kapı aralandığında buradan girecek unsurların denetiminin imkansızlaşması, sosyal değişimin tabiatı gereğidir ve bu akıntıya kapılmakla son derece belirsizliklerle dolu bir süreç başlamış olacaktır. Bu, hakim gücün son kertede kendini tasfiye edebilecek bir süreci kendi elleriyle vizyona koymasındır ki, aynı zamanda reform çabalarının önünde de ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Birincisi, yani yeni gerçeklerden kaçmak için birtakım yüzeysel veya palyatif tedbirlerle tehdidin ertelenmesi sözkonusu olabilir. Ancak bunun bedelinin artarak geri dönmesi kuvvetle muhtemeldir. Sorunun mâhiyeti fark edildiğinde ise, kendini içten onararak yeniden ihya edecek parametreleri kaybeden atalet içindeki sistemin ve ardındaki medeniyet değerlerinin ihyası için çok geç kalınmış olabilir. Öte yandan zor ama akla daha yatkın olan çözüm elbette değişimin dinamiğini zamanında fark etmek, bedeli varsa da -ki bedelsiz bir sosyal değişim sözkonusu olamaz- onu daha erken safhalarda ve nispeten küçükken ödemektir. Fakat akla yatkın olan tavır genelde insanoğlunun karakteristik özelliği değildir.

"Ani bir kriz döneminde insanoğlu duygularıyla renklendirilmiş iç güdüleriyle hareket etmeye meyillidir. Atalarının dinine, geleneğe, bilinene, rutine, belirli olana sığınır. Kutsallarına ve onun kurallarına

göre hareket eden bu hizmetkârlarını koruması için atalarının tanrısına çağrıda bulunurlar.”¹⁰

Bu zaviyeden bakıldığında, genel olarak çağdaşlaşma için duyulan ihtiyaç Osmanlı ve Japon devletlerinin her ikisinde de fark ve kabul edildi. Ama üzerinde tartışılan nokta değişmek ve değişmemenin yanı sıra, değişimin hızı, yönü ve niteliği ile de ilgiliydi. Dönemin bazı uzmanları silahların, savaş gemilerinin ve yeni devlet organizasyon şeklinin yetersiz olduğunu, Batı’da bu tür girişimlerin ve kurumların görüntüsüne yol açan fikrî arka planın da anlaşılması ve yeniden üretilebilmesi gereğinden bahsediyordu. Neticede aynı gibi duran dışsal parametrelerin farklı toplumsal yapılardaki iz düşümleri radikal bir şekilde farklı neticeler üretebilmektedir. Burada kritik olan durum, Bendix’in işaret ettiği üzere¹¹, aslında zaten her toplumun içinde var olan değişim dinamiklerinin harekete geçerek kendine özgü nitelikleri olan değişim modelini ortaya koyabilmesidir. Dışsal meydan okumaların buna fırsat verip vermemesi ise temel problematik olarak belirmektedir. Nitekim modernleşme süreçlerinde atılan adımların, Japonya’yı hızla sanayileşmenin çeperlerine taşıyıp siyasal ve askerî bir güç konumuna taşıırken, Osmanlı’yı parçalayan ve yarı sömürge statüsüne indiren niteliği bilinmektedir. Sürecin Japonya-vari bir seyir haline gelmesi ise büyük oranda Mustafa Kemal dönemine kalmıştır.

Atatürk dönemi, Tanzimat döneminden beri sürüp gelen oldukça fırtınalı ve sorunlu bir siyasal modernleşme tarihini ve merkez ülkelelerine bağımlı bir ekonomik mirası devralmıştır. Bu tarihte Japonya Osmanlı’ya göre siyasal modernleşme alanında daha geç hareket etmekle beraber çok daha somut ve kalıcı adımlar atmış, iktisadî modernleşme anlamında da Birinci Sanayi Devrimi’ni egale ederek, Kuznets’in terminolojisiyle söylemek gerekirse, modern iktisadî büyüme için hazırlık, başlangıç ve geçiş dönemlerini dolayısı ile yapısal dönüşümünü büyük oranda tamamlamış durumdaydı.¹² Kaba bir tarifile Atatürk’ün devraldığı noktada Japonya Osmanlı’dan siyasal alanda yaklaşık 40, iktisadî alanda da 50-60 sene önde bulunmaktaydı.

10 Arnold J. Tonybee and Kenneth D. Kirkwood, “Turkey”, ahntılayan Şerif Mardin, *The Young Ottoman Movement, The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (Princeton Un. Press, Princeton, 1964).

11 Reinhar Bendix, “Tradition and Modernity Reconsidered”, *Comparative Studies in Society and History*, IX/3 (April 1967), s. 296-346.

12 Henry Rosowsky, “What are the ‘Lessons’ of Japanese Economic History”, W. J. Machperson’ın içinde, *The Industrialization of Japan*, (Blackwell, Oxford, 1994) s. 229-253.

1. Japonya'nın İktisadî Modernleşmesi

a. Tokugawa Alt Yapısı

Ulusal Harmoni: Tokugawa Devri (1600-1868), 200 yıldan fazla sürmüş, bu dönemde iç istikrar ve barış temin edilerek sonrası için önemli bir alt yapı kurulmuştur. Büyük gelişmelerin “ana rahmine düştüğü” dönem olarak da adlandırılabilir dışa kapalılık sürecinde, sadece feodal sınıf farklılıkları beklenen işlevlerini kaybetmekle kalmamış, ayrıca ülkede çağdaşlaşma için homojen bir ulus-devletin yaratılması bağlamında önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Merkezî ve Zorunlu Eğitim: Merkezî otoritenin temin edilip iç barışın kurulmasının ardından eğitim alanında dönemin şartlarına göre inanılmaz adımlar atılmıştır. Zorunlu ilköğretim ile cinsiyet ayrımı gözetmeksizin okur-yazarlık oranı hızla yükseltilmiştir. Okur-yazarlık oranı daha 1850 öncesinde erkekler arasında %40'a ulaşmıştı. Tokugawa dönemindeki Samuray Okulları diye de adlandırabileceğimiz Han Okulları, Meiji Dönemindeki üniversitelerin temelini oluşturmuştur. Eğitim yoluyla ortalama Japon bireyinin zihninin yerine göre geleneksel Şintoist, Budist veya Konfüçyüst öğretiler doğrultusunda şekillendirildiği ifade edilebilir. Bu bağlamda muhafazakârlık, sadakat, bağlılık gibi temel sosyal değerlerin çağdaş bir kapitalist toplumu oluşturmak için destekleyici nitelik kazandığı bir süreçten bahsetmek yerindedir.¹³ Bu ahlâkî öğretinin yanında ticareti de içeren dersler okutulmuş, çoğu Satsuma ve Choshu kabilelerine mensup Samuraylardan oluşan yetenekli bir *bürokratik kadronun, yönetici ve müteşebbis sınıfının temelleri* atılmıştır.¹⁴ *Bu genel eğitim sayesinde yeni gelişmelerin hemen arefesinde ulusal “algılama ve adaptasyon” endeksi yükseltilmiştir.* Daha Tokugawa döneminde iken, Meiji Döneminde yaşanacak olan “*kalkış*” dönemi için iyi eğitilmiş, motive olmuş ve yüksek disiplinli bireylerden oluşan bir miras bırakılmıştı. Meiji Döneminde zorunlu olan ilköğretim sekiz yıl, orta okul ise toplamda 6 sene olarak belirlenmiştir.

Etkileşimli İnziva: Öte yandan, izolasyon döneminde bile Japonya'nın Batı ülkeleriyle Nagasaki ve Yokohama gibi limanlarda kısmî bir ticaret yaptığı bilinmektedir. Burada kurulan iletişim sayesinde Batı ülkelerinde olup biten gelişmelerden tamamen uzak kalınmamıştır. Bu iletişim sayesinde ki Japonlar, 1838'deki İngiltere-Çin Uyuşturucu

13 Thomas. C. Smith, “Japan's Aristocratic Revolution”, *The Yale Review*, vol. 50, 1961, s. 370-83.

14 W. J. Machperson, *The Industrialization of Japan*, (Blackwell, Oxford, 1994).

Savaşı sonrası Uzak Doğu bağlamında uluslararası politikalarındaki derin değişikliklerden önce Batı kültürünü öğrenmenin gerekliliğini fark etmiştir.

Ulaşım, İletişim ve Faktör Hareketleri: Yine kapitalist bir birikim rejiminin olmazsa olmaz şartlarından biri olan ülkenin *ulaşım* ağı vasıtasıyla entegre bir hale getirilmesi konusunda son derece ileri düzeyde adımlar atılmıştır. Böylece bir yandan merkezî devlet otoritesinin ülkenin her tarafına ulaşması tesis edilirken, bir yandan da üretim faktörlerinin bulunduğu (ve muhtemelen bu ortamda verimsiz ve atıl kalan) alanlardan diğer alanlara hareket etmesinin önündeki ulaşım engelleri kısmen kaldırılmış oldu. Böylece mukayeseli olarak bakıldığında, makul sayılabilecek düzeylere indirilen mübadele maliyetleri ile bir yandan üretimin bir yandan da iç ticaretin hareketlenmesi için uygun ortam yaratılmış oldu. Mecburi bir rota olarak benimsenen “kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olma” politikaları aslında Japonya’nın İthal İkameci Sanayileşme (İİS) modelini çok erken tarihlerde tecrübe ettiğine işaret eder. Bu dönem, Batı’da merkantalist politikaların uygulandığı bir devre tekabül etmektedir. Bu da sömürüden uzak kalmak için böyle bir dönemde dışarıya kapanma politikasının ne kadar isabetli olduğunu gösterir. Bütün bu süreçlerde tüketim açısından bir iç pazarın oluşmaya başladığı not edilmelidir. Böylece Japonya’nın 1860 sonrasında Batı’nın baskısı sonucunda (yine) zorunlu olarak takip edeceği ihracata ağırlık veren sanayileşme modeli için uygun bir ortam yaratılmış oluyordu.

Sermaye Birkiminin Kaynakları: Tarım sektörü, Meiji’nin oldukça radikal ve keskin sanayileşme atılımının başarısı için gerekli olan finans, iş gücü ve kentlerin gıda ihtiyacı açısından oldukça kritik katkı yapmış olup, bunun alt yapısı yine Tokugawa döneminde atılmıştır. Bu dönemde halkın %80’i tarımla uğraşıyordu. Smith’in yaptığı çalışmalara göre, Tokugawa dönemindeki ekonomik değişim ve gelişme gözle görülebilir ve çok kesin olmasa da ölçülebilir durumdaydı.¹⁵

Tokugawa döneminin mirasını bir cümlede ifade etmek gerekirse, *bu dönemdeki en önemli husus ekonomik değişkenlerin önüne geçen sosyal algılama ve alt yapının ikame edilmiş olmasıdır. Böylece ekonomik reformların bir biri ardına geleceği Meiji Dönemi için bir talep ve sarsırsızlığın oluştuğu not edilmelidir.*¹⁶

15 Kawakatsu Heita, “Japanese Economic Revolution vs. the Western Experience”, *Journal of Japanese Trade and Industry*, No. 4, 1996.

16 Rosovsky, *a.g.e.*, s. 231.

b. Dış Meydan Okumalardan Reforma Doğru: Meiji Devrimi

Bu dönemde radikal reform ve değişimlerin mihrinin dış alem olduğuna işaret edilmelidir. Gerçekten de Tokugawa düzeninin yıkılmasından bir müddet önce, 1844'te, Hollanda Kralı II. William Japonya *Shogununa*, dünyada hızlı gelişmeler olurken Japonya'nın inzivaya çekilmesinin akılsızca olduğu konusunda uyarıcı bir mektup göndermişti. Gelişen buharlı gemi teknolojisi Batılı ülkelerin dünyanın her tarafındaki denizlere ulaşmalarını sağlamıştı. Bu yüzden Japonya dünyadaki gelişmelerden uzak kalmamalıydı. 1838'te İngiltere ve Çin arasındaki Afyon Savaşı ve ardından gelen *Nankin Kapitülasyon Anlaşması* Japonlara Uzak Doğu'nun sakin sularının artık kendileri açısından da kabarmaya başladığı haberini vermişti. Yeni pazarlar arayan yayılmacı Batı emperyalizmi artık bu sulara varmıştı.

Batılı ülkelerden gelen haberler ve mesajlar doğrultusunda ülkede yöneticiler ve aydınlar ülkenin yabancılara ne kadar açık olması gerektiği konusunu tartışıyorlardı. Zaten bu konuda uzun süre düşünme şansları da yoktu. Zira 1854'te Amerikalı M.C. Perry kumandasındaki Amerikan filosu ("siyah gemiler") başkent Edo (Tokyo) yakınlarındaki Uraga limanına demir atmış, Japonya'yı 200 yıldır sürdürdüğü inziva politikalarından vazgeçmeye mecbur bırakacak ilk adımı atarak, "Dostluk Anlaşması" (1854) imzalamıştı.¹⁷ Bunun devamı, başka sahalarda verilen kapitülasyon imtiyazları ile gelmişti. Batı'nın ezici askerî üstünlüğüyle karşı karşıya kalan Japonya, Batılı ülkelerle anlaşmalar imzalamış, ticaret 1853-1858 döneminde yeniden başlamıştı.

Bu süreç, ardından gelecek olan başka gelişmelerin tetikçisi veya habercisi oldu. Smith'in tabiriyle son derece "aristokratik" aydın tavrının ve bir nevi karşı milliyetçi görüşlerin sonucu olan tepeden inmeci¹⁸ Meiji Devrimi bu sürecin en önemli sonucu oldu. Bu aslında, daha sonra ortaya konulacak bütün sahici Batılılaşma iddialarına rağmen, başlangıçta "barbarları kovarak ulusal onuru kurtarmak" üzere yola çı-

¹⁷ Bu adaletsiz anlaşmaya göre, Japonya iki limanını Amerikan gemilerine açacak ve belirli miktarda ticaret yapma izni olacaktı. Ayrıca bir Amerikan konsolosunun Shimada'da ikamet etmesine izin verilmiş ve diğer Batılı ülkelere verilecek herhangi bir imtiyazın otomatik olarak Amerika'ya da uygulanması şart koşulmuştur. Bu durum, Japonya ve Amerika'nın karşılıklı olarak konsolosluklarının değişmesini de beraberinde getirmişti. Amerika'nın asıl misyonu Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini geliştirmekti. Zaten 1858'de anlaşma yeniden gözden geçirildi ve kapsamı genişletildi. H.P. Varley, *Japanese Culture: A Short History*, (Charles E. Tutt, Tokyo, 1973), s. 160.

¹⁸ Smith, *a.g.e.*, s.370.

kan bir harekettir. Bunun için Batı'nın teknolojisi, sağlam bir ordu ve bütün bunları finanse edecek güçlü bir ekonomi şarttı. Aslında reformlardan beklenen de buydu. Yeni rejimin yönü ve izlenecek yolun en önemli kilometre taşları Charter Oath'da, benim "Japon misâk-ı millisi" olarak adlandırmayı uygun gördüğüm çağdaşlaşma taslağında görülebilir. Bu ulusal yemin, coğrafi sınırları değil, belli bir zihniyetin yakalanmasını amaçlayan kurum, kural ve örgütleri hedeflemektedir. Buna göre,

- Madde 1. Egemenlik ulusundur ve bunun kurumu olan meclis derhal teşekkül edecektir.
- Madde 2. Bütün kesimler ulusal refahın artırılması için seferber olmalıdır.
- Madde 3. *Bireyselliğin, özel mülkiyetin ve şahsi teşebbüsün* önünü açacak şekilde, yasalar içinde kalmak şartıyla her vatan-
daşın arzuları istikametinde hareket etme özgürlüğü esastır.
- Madde 4. Gelecek, geleneksel öğretinin değil, pozitif bilimin rehberliğinde inşa edilecektir.
- Madde 5. Evrensel olan bilgi nerede olursa olsun takip edilecektir.¹⁹

Tokugawa'nın son yıllarından (1850'ler), Birinci Dünya Savaşı (BDS)'na kadar süren Meiji Dönemi (1868-1912) Batı Avrupa'nın entelektüel ve maddî olanaklarının içeriye aktarıldığı tam anlamıyla bir "Batılılaşma" dönemi idi. Amaç Batı uygarlığıyla Japon geleneksel ruhunun bir amalgamını oluşturmaktı. Ülkenin yönünün Asya'dan Avrupa'ya doğru kayması için ülke çapında bir seferberlik vardı. Batı Avrupa'nın komşu Asya ülkelerine yaptığı istilalara tanık olan aşırı Batıcılar, Batı'ya yönelmenin kendilerini sömürge olmaktan kurtaracak tek yol olduğunu düşünüyorlardı. Coğrafi olarak Asya'da dursalar da kafa yapısı olarak Asya'yı terk etme modası o zamanlar Batıcılar arasında yaygın bir zihni durumdu. Bu amaca ulaşmak için, Meiji hükümeti endüstriyi büyütecek, ülkeyi zenginleştirecek ve orduyu kuvvetlendirecek köklü sosyal reformlar yaptı. Bu dönemle ilgili olarak aşağıdaki hususlar sıralanabilir:

- Meiji Devleti yeni çağın gereklerinin farkında olan bir aydın sınıfı tarafından kurulmuş olduğu için, devlete ait kurumların yöne-

19 W. G. Beasley, *The Meiji Restoration*, (Stanford University Press, California, 1972), s. 323.

timi de yine bu insanların elindeydi. Yönetim son derece aristokratı. Halkı dışlamakla beraber amaçlar için araç olarak kullanılmaktan da geri durmadı. Katılımcılığı kısıtlamakla kalmadı, serbest seçimlerden sonra bile parlamento ve başbakanın atanması, çoğunluk kıstasına bağlı kalmadan İmparatora bırakılmıştı. Böylece siyasal partiler üzerinden, rejimin gidişatı ve temel politikalar üzerinde kalıcı yönlendirmelerin önü kesilmiş oluyordu.

- Feodal düzenin lağvedilmesi ve başlıca direnişlerin kırılmasıyla ülkede merkezi otorite güçlendirilmiş, ülke yönetimi tek bir çatı altında toplanmıştır. Samuraylar, prestij ve ulusal gurur için yeni bir sürecin başladığı anlatılarak bürokraside yer almaları için motive edilmişlerdir. Ayrıca isterlerse Samuray ruhunu ticarî fetihlere yansıtabilirlerdi. “Yeni dönemin gerçek vatanseveri ulusal refah için çalışanlardı.” Böylece yeni dönem için gerekli olan girişimcinin temelleri atılmış oluyordu.
- Özel mülkiyet hakkı, seyahat özgürlüğü ve mal ve hizmetlerin ülke içinde serbest dolaşımının tanınmasıyla kapitalist sermaye birikimi rejiminin önemli kurumsal temelleri atılmıştı. Bu şüphesiz ki iç piyasanın genişlemesi için önemli bir adımdı.
- Uluslararası ticaretin önündeki engeller kaldırılarak *pirinç, buğday, ham ipek ve bakır* ihracatı teşvik edilmeye başlamıştı.
- Hükümet, modern ve zorunlu eğitim sistemi ve finansal hizmetler için gerekli altyapıyı kurarak ekonomik büyümenin gereklerini yerine getirmişti. Alt yapı hizmetlerinden olan iletişim konusunda, 1880’ler itibarıyla büyük şehirler telgrafla birbirine bağlanmıştı. Ayrıca, yüzyılın sonlarında yaklaşık 5.000 mil demiryolu inşa edilmişti. Bundan daha önemli olan ise, bu demiryolu inşaatlarının Japonya’ya gerekli teknolojiyi ve ulaşım endüstrisi bilgisini kazandırmış olmasıydı. Bu noktada ifade edilmelidir ki, Japonya “öğrenerek yükselen” bir toplum olarak bu dönemde de her düzeyde eğitim için yabancı uzmanlara yoğun bir şekilde başvurmuştur. Bir yanda gençler uzmanlık için dışarıya gönderilirken, yabancı uzmanların sayısı 1898’lerde 802’ye ulaşmış, bunun da yaklaşık %90’ı özel sektörde istihdam edilmiştir. Japonlar yabancılardan istifade etmekten geri kalmazken, hatta sözkonusu sene yabancılara ödenen bedel eğitim bakanlığı bütçesini de aşarken, kendilerine has tedirginlikle yabancılardan ülkede fazla kalmasını da istemiyorlardı. Nitekim 1874’te Teknoloji Bakanlığı’nda istihdam edilen 301 yabancından, 1885 yılında geriye sadece 26 kişi kalmıştır.²⁰

20 Tayyar Sadıklar, *Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye*, (Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971), s. 105.

Daha önce sözü edilen verimlilik artışlarında ve sanayinin rasyonalizasyonu çalışmalarında yabancı uzmanlar kritik katkılar yaparken, Japonların da bunu çok hızlı öğrenip içselleştirmesi geçmiş dönemde kurulan fizikî ve sosyal alt yapının bir eseri olarak not edilmelidir. Bu şekildeki öğrenme süreçleri Japon yaklaşımının bugün de geçerli olan sağlam sürekliliklerinden biridir.

- Merkez Bankası, yeni bir *para birimi ve bankacılık* sistemi geliştirmiştir. Örneğin yeni ve standart bir para birimi benimsenmiş, 1872'de Ulusal Banka Yasası ile modern bankacılık sisteminin temelleri atılmıştır.
- *Toprak ve vergi reformu* başarıyla gerçekleştirilmişti. Toprak sahipleri kendilerine verilen toprakların vergilerini ödemekle sorumluydular. Tarım yüzyıllardan beri özellikle sanayileşmenin başlangıcında ulusal gelirin ana kaynağı olduğundan, bu reform çok kritikti. Çağdaş ekonomik büyüme için gerekli reformların gerçekleştirilmesinde hükümetin gelire ihtiyacı vardı, bunu karşılamının birinci yolu da toprak vergisiydi. Bu yüzden bu verginin belirlenmesinin ve toplanmasının modernize edilmesi de çok önemliydi.

Tokugawa Dönemi boyunca toprak vergisi her yerde aynı şekilde senelik mahsulün sabit bir oranı kadar toplanırdı. Meiji Döneminde de geçerli olan bu sisteme göre bazen mahsulün %80'ine kadar olan kısmı vergi olarak toplanmaktaydı, bunu ödeyemeyenler topraklarını terk ederek şehirde ücretli işçi olmak üzere göç ediyordu. Buna rağmen devlet tarafından toplanan vergi geliri her sene mahsulün kalitesine göre değişmekte idi. Başta iklim koşulları nedeniyle bunun önceden tahmin edilmesi imkânsız olduğundan, bu önemli gelir kaynağı bilhassa başlıca tarımsal ürün olan pirinç fiyatındaki değişikliklerin yol açtığı mevsimsel dalgalanmalara göre değişiyordu. Bu durum aynı zamanda gerekli bütçe planlama sürecini de baltalıyor ve ekonomik modernizasyonu engelliyordu. Bu yüzden vergi gelirindeki dalgalanmaları önlemek için toprağın değerine göre yeni bir vergilendirme sistemine geçildi (1877). Bu reform sayesinde, standart ve nakit olarak ödenecek bir vergi ihdas edilmiş ve hükümetin vergilerden ne kadar gelir elde edeceği kesinleştirilerek plan ve bütçeleme rasyonel hale getirilmiştir. Ortalama vergi yükünü artırmadan yapılan bu reform, çiftlik sahiplerini yatırımlarını genişletmeye ve daha verimli (daha iyi tohum seçimi, gübreleme, kanal sistemi, sulama vs.) çalışmaya teşvik etmişti. Böylece Meiji Devleti, tarımı ulusal tasarrufların temel kaynağı haline getirerek bir yanda dış borçlanmanın önüne geçmiş, bir yandan da yabancı sermaye bağımlılığını asgarî düzeyde

tutabilmiştir. Johnson'un ifadesiyle, "toprak reformu, yeni hükümetin sosyal temellerini sağlamlaştırdığı için ve gelirinin kaynağını sabitlediği için Meiji Restorasyonu'nun en önemli reformu olarak kabul edilmelidir."²¹

Endüstrisini ve ordusunu çağdaşlaştırmadaki başarısıyla Japonya, 19. yüzyılın sonu itibariyle önce Çin'i, ardından da Rusya'yı bozguna uğratarak, yine aynı dönemde kapitülasyon anlaşmalarını kaldırmayı başarmış, BDS sonunda dünyanın en önemli güçlerinden biri haline gelmişti.

aa. Japon Modeline Doğru

Kısaca gelişim evreleri özetlenen Japon ekonomisinin bir "modele" doğru somutlaşmasının yine de daha sonraki gelişmelerin ürünü olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Meiji Döneminde devletin gerçekleştirdiği reformlar bir yana, 19. yüzyıl boyunca yapılan yatırımların %50'si devletten gelmişti. Finans sektörü neredeyse tamamen devlet tekelinde idi. Buna rağmen, temel amaç ilk fırsatta iktisadî gelişme sürecini piyasalara yani özel sektöre devretmektir. Bu süreci hızlandıran başlıca faktör ise yoğun yatırımların neden olduğu bütçe açıkları ve enflasyondur. Bunu düzeltmek için 1880'lerde son derece sıkı bir deflasyonist paket yürürlüğe konulmuş, bunun bir parçası olarak da devletin küçültülmesi ve üretim alanlarından çekilip makro planda denetleyici ve planlayıcı konuma geçmesi önerilmişti. Nitekim daha 1890'larda birçok iktisadî devlet teşekkülü özel sektöre devredilmiş, bugün adları sıkça duyulan büyük Japon şirketleri de bu şekilde yükselmeye başlamıştı.

Bilhassa 1910 ve 1920 arası Japonya'da neredeyse tam bir piyasa modeli denemesi tecrübe edilmiştir. Bu bağlamda BDS ve sonuçları özenle not edilmelidir. Japonların tarihinde "Kamikaze" denen "tanrıların Japonları koruduğu"na dair haydi güçlü bir mitolojik inanç vardır. BDS tam da böyle bir tesir yaratmıştır. Düvel-i muazzamanın kendi aralarında tuttuğu bu savaş nedeniyle "çevre"de ayağa kalkmaya çalışan Japonya nefes almaya fırsat bulmuş, nispeten baskıdan arınarak bağımsız bir gelişme sürecine girmiştir. Ayrıca Batı ülkelerinde ekonomi çökünce Japonya'nın bu ülkelere olan ticaretinde eşi görülmemiş bir artış kaydedilmiştir. Ödemeler dengesi açıkları kapatılmış, ekonominin yapısal dönüşümü hız kazanmıştır. Buna paralel olarak içeride enflasyon ve emek sıkıntısı gibi sorunlar başgöstermiştir.

²¹ Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle*, (Charles E. Tuttle, Tokyo, 1992), s. 107.

Böyle bir ortam serbest piyasa ekonomisi denemesi için uygun bir zemin yaratmıştır. Ancak sonradan Batı ülkeleri toparlanarak üretim açıklarını kapatmalarıyla taleplerini düşürmüşler ve Japonya'nın yükselişinin bloke edilmesi için baskılarını yeniden artırmışlardır. Böylece içerideki aşırı rekabet altında yaratılan üretim fazlası ve fiyatlarda meydana gelen düşüşler üreticiyi krize sokmuş, süreç insanların işlerini kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu kriz nedeniyle sanayide bir rasyonel yeniden yapılanma, birleşme süreci başlamış, sanayideki konsantrasyonun bir ifadesi olan dev Zaibatsular meydana gelmiştir. Bir yandan emek sıkıntısı, bir yandan da maliyet dürtüsü emek verimliliğinin artırılması gereğini ortaya çıkartmış, 1920'lerde emek verimliliği %50'den fazla bir oranda artış göstermiştir. Bu sürede meydana gelen gelişmeler 1920 sonrasında artarak devam etmiş, 1930 Buhranı'nın etkisiyle de kritik bir ulusal kaosa, ardından da militarizmin yükselecek nihayet ülke idaresine el koymasına kadar varmıştır.²²

bb. Kriz Dersleri

Serbest piyasa modeli denemesinden, (a) "piyasaların, piyasalara bırakılmayacak kadar önemli" olduğu ve (b) "aşırı rekabetin ulusal yıkımdan başka bir şey olmadığı, dolayısı ile rekabetin de yönlendirilmesi ve kontrol edilmesi gerektiği" şeklinde iki kalıcı ders çıkartılmıştır. Sasakibara, sözkonusu dönemi özgün bir Japon Modelinin oluşması sürecinde "parlak olmayan bir sapma" olarak değerlendirmektedir.²³ Bu tecrübe gerek Japon Modelinin evrimleşmesinde, gerekse sanayileşme tecrübesinde kalıcı tesirler icra etmiştir.

Nitekim 1920-30 arasındaki kaotik yapıdan sonra, bir yandan Büyük Buhran'ın, bir yandan da Japon yayılcılığının ve uygulamaya konulan savaş ekonomisinin bir gereği olarak 1930-40 arasında ülkede son derece katı bir devletçilik ve denetim uygulanmış, piyasa dışlanmış, adeta bir merkezî plan dönemi yaşanmıştır. Demokratik eğitimlerin tamamen dışlandığı bu süreçlerde, rekabetin yok edildiği, tüketimin bastırıldığı, emeğin haklarının daha da kısıldığı, bütün vurgunun daha çok üretim üzerine yapıldığı ve bu bağlamda son derece büyük ölçekli işletmelerin kurulduğu, kaynakların savaş ekonomisine kaydırıldığı bir dönem sözkonusudur. Nitekim, Sasakibara gibi Noguchi de gerçekten bir Japon Modeli olduğundan bahsetmekte ve bu modelin burada sözü edilen unsurlarının anti demokratik süreçlerde,

22 Bai Gao, *Economic Ideology and Japanese Industrial Policy*, (Cambridge University Press, Cambridge, 1997).

23 Eisuke Sasakibara, "Change and Continuity in Modern Japan: From Edo to Meiji", *Japan Echo*, Special Issue, 1997.

savaş koşullarında oluşturulduğunu savunarak bunu “1940 Düzeni” şeklinde isimlendirmektedir.²⁴

Böylece İDS sonrası Japon Modelinin evrimleşmesi üzerinde kalıcı etki yapan ve biri 1910-20 dönemini, biri de 1930-40 dönemini kapsayan iki temel ders sözkonusudur: Birincisi daha önce vurgulanan başıboş piyasanın, planlamaya ve kontrole dayanmayan bir rekabetin getireceği muhtemel yıkım, ikincisi de, piyasa rasyonalitesinden uzaklaşarak merkezî planlamaya yaklaşan bir iktisadî yaklaşımın bir yandan despotizme yol açarken, bir yandan da aşırı verimsizliklere neden olacağı gözlemdir.

Bu iki derse bir de savaş sonrasındaki Amerikan ve uluslararası düzen etkisi ilave edildiğinde, üzerinde birçok ekonomistin fikir birliğinde olduğu, “yönlendirilmiş piyasa modeli”, “piyasa dostu model” gibi adlarla anılan yapı çıkmıştır. Bu model basitçe, “piyasa rasyonalitesi ile ulusal kalkınma ve sanayileşme önceliklerinin bağdaştırılması” şeklinde özetlenebilir. Ulusal kalkınma önceliklerinin savaşın hemen sonrasında biri mevcuda, biri de geleceğe odaklanan iki etki altında belirlendiği söylenebilir: Birincisi Japonya’nın mevcut sosyo-ekonomik yapısının veri alınması ve buradan yola çıkılması. İkinci boyut ise daha dinamik ve daha stratejik bir niteliktedir. Bu da, mevcut mukayeseli üstünlüklerin uzun vadede Japonya’nın lehine gelişmeyeceği görüşüne dayanmakta ve uzun vadede Japonya’ya rekabetçi üstünlükler kazandıracak dinamik bir sanayileşme stratejinin belirlenmesini öngörmektedir.

2- Türkiye’nin İktisadî Modernleşme Süreci

Döneme damgasını vuran “imparatorluklar devrinde” devletler arasında birçok ortak noktanın varlığına rağmen yine de Osmanlı devlet ve toplum nizamının esasını teşkil eden ve adına “Klasik Çağ” diyebileceğimiz 1300-1600 dönemi, gerek Avrupa ve gerekse Japonya’dan çok farklı nitelikler de içermekteydi. Osmanlı’da Orta Çağ Feodal Avrupa’sı ve Japon kast sistemi gibi radikal sınıf ayrımcılığı yoktu. Osmanlı’da var olan “hiyerarşi” ne amaç ne de zihniyet olarak diğer sözü edilen sistemlerle benzerlik arz eder.²⁵ Osmanlı bir mozaikti, kamu görevleri bağlamındaki bazı farklılıklar istisna edilirse, vergisini vermesi şartıyla insanların arasında dil, din ve ırk ayrımı sözkonusu değildi.

Osmanlı Devleti’nin esası adalet üzerine kurulu olup, bunun gerçekleşmesi için hukukta şeriat ve örfî idare, iktisadî değer üretiminde ise

24 Yukio Noguchi, “The 1940 System: Japan Under Wartime Economy”, *The American Economic Review*, vol. 88 (2), May 1998.

25 Dursun Kırbaç, *Osmanlı Toplum Düzeni ve Kemal Tabiri*, (Arba, İstanbul, 1987), s. 23-25.

tımar sistemi esastı. Bu bağlamda sistemin tepesinde padişah yer almaktaydı, ulema ise padişahın icraatlarının meşruluğunun onanması için gerekli ara kurum olarak işlev görmekteydi. Klasik Osmanlı sistemi genişleyen bir dünya imparatorluğu idi. Sistem ataerkil (patrimonial) bir yapıda, babadan oğula geçen, yeniden dağılımı esas alan, reaya ile yönetici elitin arasına yeni güç odaklarının girmesine asla izin vermeyen bir niteliğe sahipti.²⁶ Gerçekten de Batı'da karşılığını bulacak sınıflı ve hiyerarşik bir toplum yapısı Osmanlı'nın bilinçli olarak bastırmaya çalıştığı bir olgudur. Osmanlı devlet felsefesinin özünde devletin "ebedîliği" esası vardır. Adalet Osmanlı devlet yapısının esasını oluşturmakla beraber, bütün oluşumların devletin "beka kısıtına" katkısı bağlamında değerlendirildiği de genel geçer bir niteliktir. Bu yaklaşımın zorunlu sonucu olarak fert devlet için vardır.

Osmanlı iktisat mentalitesinin de bu devlet-toplum felsefesine uygun olduğu açıktır. Bunun *iaşecilik*, *gelenekçilik* ve *maliyecilik* şeklinde adlandırılabilir üç prensibinden bahsedilebilir.²⁷ Bunlardan ilki, esasında reayanın bolluk ve bereket içinde yaşamasını esas alır. Bu aynı zamanda iktisadî aktivitelerin sınırlarını belirler. Amacı ise gerekli mal ve hizmetlerin yüksek kalite ve düşük fiyatlarla arz edilmesidir. Bunun uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında anlamı, bu politikanın ithalatı teşvik edip ihracata soğuk bakmasıdır. Bu durum, 17. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da hakim olan korumacı ve aşırı müdahaleci merkantalist politikalarla zıtlık taşımaktadır.

İkinci prensibe göre, *a priori* sonucu belli olmayan ani değişiklikler hoş karşılanmamakta, "kadım" olan esas alınmaktadır. Değişen dinamik çevrede belirsizlikleri beraberinde getiren kontrolsüz değişim yerine, test ve tecrübe edilmiş geleneğin süreklilikleri içerisindeki tedrici (*evolutionary*) bir değişim, işin tabiatı olarak görülüyordu.

Sonuncu prensibe göre de, kamu hizmetlerinin devamı ve adaletin tesisi için hazinenin sağlam olması gerekli görülmekteydi. Bu nedenle gelecekteki herhangi bir ekonomik aktivitenin değeri ancak bugünkü değerine indirgenerek değerlendiriliyordu. Bu bağlamda devletin gelirini artırmaya yönelik mümkün olan bütün kaynaklar kullanılıyordu. Tarımda tımar sistemi, ticarete ise lonca teşkilatı bir yandan vergilendirmenin bir yandan da toplumsal kontrol ve denetimin temel kurumları oluyordu. Bu amaçlara hizmet etmek üzere özel mülkiyet

26 İlkey Sunar, *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, (Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974), s. 5-8.

27 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Esasları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Dergisi*, 1989, s. 175-85.

değil, kullanım hakkı tanınmıştı. Buna göre, tımar sadece iktisadî artışın esası değil, aynı zamanda ordunun insan kaynağı ve bunun geçimini sağlayan temel birimdi. Bu sistem, “müsadere” yani mülke gerektiğinde el koyma hakkını devlete vermek suretiyle sınırsız bir varlık temerküzüne ve böylece sistem ve toplumu domine edecek süreçlere izin vermemiş oluyordu. Piyasa, refah ve adalet gibi politik hedeflerin devamlılığında bir araçtı sadece. Böylece, yeniden dağıtım mekanizmasını ısrarlı bir şekilde elinde bulunduran devlet, öngördüğü devlet ve toplum felsefesine uymayan herhangi bir oluşuma anında müdahalede bulunuyordu. Böyle bir ortamda, sınıflaşmayla sonuçlanacak mutlak mülkiyetin, sınırsız birikimin, toplumsal öncelikleri dikkate almayan özgür girişimciliğin, kısacası burjuvazinin ve onun omuz verdiği kapitalist gelişmenin meşruluk zemini oluşmamıştır.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu en azından 16. yüzyılın ortalarına kadar güçlü ve her alanda kendi kendine yeterli bir ülkeydi. Osmanlı'nın gelirleri içerisinde önemli yeri tutan vergiler ticarî canlılıktan kaynaklanmakta idi.²⁹ Bu nedenle yeni ticaret yollarının keşfedilmesi suretiyle Osmanlı'nın “by-pass” edilmesi bu gelirlerin büyük oranda düşmesine, kontrolü bir daha ele geçirilemeyecek şekilde Osmanlı'nın kaderinin değiştiği bir sürece işaret ediyordu. Batı bir yandan iktisadî refahını artırırken, bir yandan da teknolojik ve askerî alanlarda üstünlüğü ele geçiriyordu.

18. yüzyılın ikinci yarısında, Batılı askerî teknolojinin üstünlüğü o kadar açık bir hâl almıştı ki Osmanlı bunu kabullenmek zorunda kaldı ve reformlar için ilk adımları atmaya karar verdi. Osmanlı'nın gerileme döneminin en önemli belirtisi, Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri karşısında uğranılan yenilgilerdi. Bu başarısızlıkta hem iç hem de dış faktörler çift taraflı, takviye edici bir rol oynadı.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumu kendi tarihî deneyimlerini Batı'nın tarihine bağlayan reform girişimlerine yöneldi. Buna rağmen, Osmanlı bu reformları için esasına dokunmamak üzere ve maslahata binaen yapmıştır.³⁰ Meiji reformlarına benzer radikal hareketler için, Osmanlı'nın kurduğu alt yapı üzerine Mustafa Kemal'in reformlarının gelmesi beklenmiştir. Mustafa Kemal döneminde sergilenen tavırların bazen şirazededen çıktığı, bazen deneme yanılma yöntemiyle takip edil-

28 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1, 1300-1600, (Eren Yayınları, İstanbul, 2000), s. 93 ve devamı.

29 Osmanlı'nın iktisadi zihniyetinin bir değerlendirmesi için bkz. İnalcık, *a.g.e.*, s. 81-90.

30 Esenbel, *a.g.e.*, s. 12.

dikleri, bazen bunlardan geriye adım atmaların olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Meiji reformları ile bir ortak paydaya sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak yine de umumi manada bakıldığında Mustafa Kemal'in reformlarının Meiji'ye göre daha muhafazakâr olduğu iddiası sözkonusudur.³¹

a. Modernizasyonun Çerçevesi

Klasik çağı anlatan yukarıdaki yapının zayıflaması veya fonksiyonunu kaybetmesi dış âlemden meydana gelen faktörler tarafından daha da hızlandırılmıştır. 18. yüzyıl, Osmanlı'nın durumunun ayırtına vardığı ancak uzun süre nasıl tepki vereceğini tam oturtmadığı bir süreci ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişimin ve modernleşmenin belirli bir başlangıç tarihini belirlemek oldukça güçtür, çünkü değişim kendi içinde sürekli bir evrimdir. Ortaylı'ya göre modernizasyon, "var olan değişimin değişimi"dir.³² Mantıken, değişime duyulan ihtiyacı imparatorluğun geçirdiği karmakarışık yıllara bağlayabiliriz. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toprak genişlemesi durmuş ve klasik idarî sistem verimliliğini kaybetmeye başlamıştır.

1721'de bu sürecin daha da belirgin hale gelmesiyle, idarî otorite Batı'nın hükümet ve eğitim esaslarını öğrenmesi ve bunların Osmanlı'ya uyarlanabilecek kısımlarını rapor etmesi göreviyle Yirmisekiz Çelebi Mehmet'i elçi olarak göndermiştir. Reform gereği ilk olarak 18. yüzyıl sonlarında ve askerî sahada ortaya çıkmıştır. Reform hareketleri sürecinde III. Selim (1789-1807), II. Mahmut (1808-1839) ve II. Abdülhamit (1878-1908) dönemleri önemlidir. Bu padişahlar arasından III. Selim, modernleşme ya da Batılılaşma sürecinin en "radikal" öncüsü olarak değerlendirilir. III. Selim'in en önemli mirası Batılılaşma ajandasını bir nevi "şok" politika olarak toplumun dikkatine sunmuş olmasıdır. Rusya karşısında yaşanan askerî hezimetler modernleşmeyi ordudan başlattı. İşlevini kaybeden ve öngörülen süreçte ortadan kalkacağını fark eden veya sürecin gereğini kavrayamayan eski ordu yani Yeniçeriler, belli bir iktisadî değeri kontrol eden vergi toplayıcıları (iltizam sahipleri, ayanlar) ve ulema bu sürece şiddetli bir direnişe geçti. Nitekim III. Selim reform arayışının bedelini 1808'de canıyla ödemiştir.

31 Ellen Kay Trimberger, *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*, (Transaction Books, New Jersey, 1978), bl. 4.

32 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (Hil Yayınları, İstanbul, 1983).

Aynı yıl ayanlar yeni padişah II. Mahmut ile *Sened-i İttifak* adı verilen antlaşmayı yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre ayanlar 1808'de merkezî otoriteye karşı çıkardıkları isyan için affedilecekler ve devlet işlerine karışmayacaklardır. İmparatorluğun tarihinde ilk kez egemenlik sahibi otorite başka sivil kurumların güçlerini ve varlıklarını tanımıştır. Bu "demokratik" değerlere yönelik bir felsefe değişiminin sonucu değil, klasik devletin gizlenemez ve hatta önlenemez zaafiyetinin bir göstergesi olarak okunsa yeridir. Nitekim II. Mahmut bütün enerjisini merkeziyetçiliği sağlamak için harcamış ve ayanların yerel yönetimler üzerindeki büyük ölçekli güçlerini azaltmayı başarmıştır. Yeniçeri birliklerinin kaldırılması gene II. Mahmut döneminde görülmektedir. Görüldüğü üzere, kuruluştan beri var olan, zaman içinde tekamül ederek klasik dönemde imparatorluğa dinamizm veren başlıca kurumlar, varlık nedenlerini kaybedip ömürlerini bitirmiş olsalar da kurumlar güç ve çıkar ilişkileri nedeniyle değişimin, yani başlangıçtaki varlık nedenlerinin karşısında bir konuma oturmuştur.³³

III. Selim ve II. Mahmut'un reform politikaları ile birlikte daha sistematik reformların yapılması sağlanmıştır. II. Mahmut modernizasyonun kapsamını askerî kurumların ötesinde, ekonomi, hukuk, eğitim, idare ve kültür alanlarında genişletmeye çalışan bir padişahtı. 1821'de Bab-ı Ali'de (Sublime Porte) bir tercüme bürosu açtı. Bu büro, Ali Fuat ve Reşit Paşa gibi 19. yüzyılda modernizasyonun önde gelen kişilerine eğitim veren bir okul haline geldi. Bu radikal değişimin başarısıyla birlikte, ulema, yeniçeriler ve ayanlar arasındaki ittifak da kırılma noktasına gelmişti.³⁴ 1826'da yani Rumların bağımsızlık için ayaklandıkları en kritik dönemde II. Mahmut yeniçerileri kaldırdı. 1831 ve 1838 yılları arasında posta hizmetleri, devlet departmanlarının kurulması, Bakanlar Kurulu ve laik profesyonel okullar gibi çeşitli modernizasyon projeleri üzerinde çalışılmıştır. Yazarın kişisel kanaati odur ki, Osmanlı'da III. Selim dönemini Tokugawa Döneminin sonu, II. Mahmut'u da Meiji Döneminin lideri konumuna koymaktan alıkoyan temel etmenlerin başında, imparatorluk içerisindeki azınlık isyanlarının iyice ayyuka çıkması arefesinde buna bir de Mısırlı Mehmet Ali Paşa gibi birtakım "aile içi" ayaklanmaların da ilave edilmesi sonucunda azamiye çıkan kaos ortamında İngilizlerle 1838'da imzalanmak zorunda kalınan kapitülasyon anlaşması gerçek bir kırılma noktası teşkil etmiştir. O ana kadar II. Mahmut'un sürdürdüğü reform hareketleri kısmen

33 Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (Çıdam Yayınları, İstanbul, 1989), s. 63.

34 Itzkowitz, *a.g.e.*, s. 65.

iradî ve bilinçli bir şekilde sürdürülmüştü, bunların beklenen neticeleri vermesi için ise belki de sadece biraz daha zamana ihtiyaç vardı. Bu aşamadan sonra büyük oranda Avrupa'nın telkin ve tesiri altında edilgen olarak sürdürülen reform çalışmaları, akıntıya kapılan devleti bulanık sulara doğru sürüklüyordu.

Belki de II. Mahmut'un Meiji olmasını hiçbir zaman beklememek gerekirdi. Zira Meiji "ekolü" Japonya'nın Batı'ya karşı zayıflığının iktisadî geri kalmışlıktan kaynaklandığını kabul ediyor, Batı'da sözkonusu iktisadî zenginliği yaratan felsefeye büyük oranda sadık kalıyor, bütün siyasî, iktisadî ve sosyal reformları aslında yeni bir toplumsal örgütlenme amacı için gerçekleştiriyordu. Oysa Osmanlı, ferdî birtakım tahliller bir kenara bırakılacak olursa, hiçbir zaman imparatorluğun zafiyetinin merkezinde ekonomiyi görmedi. Ekonomi bir araçtı ve halkın iâşesinin en ucuz biçimde ve bolca temini ekseninde yoğunlaşıyordu. Dolayısıyla reformlar askerî alanda yoğunlaşırken, hukukî alanda yapılan reformlardan yeni bir toplumsal örgütlenme amaçlanmıyor, aslında reformlar merkezin gücünün tahkim edilmesi gibi araçsal bir nitelik taşıyordu.

Temel sorun olarak ekonominin merkeze alındığı, hukukî reformların gerçekten "seküler" bir toplum inşasına yöneldiği ilk tecrübe ve dolayısı ile gerçek manada pozitivist bir Batılılaşma hamlesi Jön Türklerle kalıyordu.³⁵ Bu bağlamda Jön Türkler ile Meiji dönemleri arasında kabaca bazı paralellikler kurulabilir: Birincisi, iktisadiyat, ulusçuluk ve seküler eğitim bu dönemin özel vurguları arasındadır. Atatürk döneminin bu sürecin devamı ve tamamlayıcısı niteliğinde olduğu ifade edilebilir. İkincisi, iki ülkede de seçkinlere ileri düzeyde "modernleştirici" öncü rol verilmiştir. Üçüncüsü, halk büyük oranda dışlanmış ve "yurttaştan" ziyade "uyruk" olarak görülmüştür. Dördüncüsü, (pozitivist veya deneysel) bilgi adeta kutsanmıştır. Son olarak ise, siyaset bir dizi "uzman"ın mühendislik alanı olarak görülmüş, seçme ve seçilme hakları farklı yöntemlerle de olsa aşırı bir kısıtlamaya tabi tutulmuştur.

b. Merkeze Karşı İlk Diz Çöküşü: 1838 Ticaret İmtiyazları

1838'de Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın imparatorluk üzerinde yarattığı tehditten kurtulmak amacıyla, yabancıların nüfuzunu pekiştiren ve buna yeni imkânlar sağlayan Anglo-Osmanlı ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu "eşitsiz" anlaşmaya göre, İngiliz mallarına karşı olan tarifeler düşürülecek, tekeller kaldırılacak, İngiliz tüccarlara yerel

³⁵ Ahmet İnel, *Düzen ve Kalkınma Sürecinde Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, (Ayrıntı, 1996), s. 112.

tüccarlara verilen hakların aynısı verilecekti. Bu ve diğer güçlerle yapılan benzeri anlaşmalar, Osmanlı piyasasının sanayileşmiş Avrupa'ya çok kritik bir anda açılmasını ifade eder. Osmanlı piyasalarını dışarıya açması yönüyle Anglo-Osmanlı anlaşması, 1858'de Japonya ile Amerika arasında imzalanan ticarî anlaşmaya benzemektedir. İkisi de Batı'yla yapılan eşitsiz anlaşmaların (=boyun eğme) parçası olarak görülebilirler.

1839'da yine bir kriz zamanında Tanzimat Fermanı olarak bilinen *Gülhane Hatt-ı Hümayun*'u Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilmişti. Bu bildirin ana teması, imparatorluğun gelişimini ve gücünü yeniden sağlamak için yeni bir yasamanın gerekli görülmesiydi. Ana prensipleri, yaşamın güvence altına alınması; ırk, din ve kökenlere bakılmaksızın kişilerin mülkiyet hakkının tanınması; vergilendirmenin yasalara uygun yapılması; mahkemelerin halka açık olmasıydı. Ancak hep vurgulandığı üzere, Osmanlı idarecileri açısından bu reformların arkasında yatan mantık imparatorluğun gücünün herşeyin üstünde olduğunu yeniden kabul ettirmektir.

1856'da İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı oluşturdukları ittifakın âdeta bir bedeli olarak ilan edilen *Islahat Fermanı* ile birlikte Tanzimat'ın ikinci ve daha ileri bir safhası başlamış oldu. Müttefiklerden gelen baskı sonucunda bu reform paketi daha ileri idari reformları ön görmekte idi. Örneğin bu ferman Hıristiyanları yasalar önünde ve ordu içinde Müslümanlarla eşit konuma getirmiştir. Yine buna ferman, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayr-i Müslimlerin haklarını korumak üzere yabancılara Osmanlı'nın iç işlerine müdahale hakkı doğurmuştur. Japonya'da daha önce sözü edilen "Çağdaşlık Tezkeresi" bağlamında yapılan reformlar, cemaatçilik esasından kopmadan Japon bireyinin kendini gerçekleştirme, toplumsal enerjinin açığa çıkması ve homojen bir ulus yaratma konusunda somut kazanımlar sağlarken, Osmanlı toplumunda bu reformlar genelde toplumsal seyyaliyeti arttırsa da, daha çok bireyin ilkesiz bir şekilde dizginlerinden boşalması suretiyle kaosa neden olmuş, bu nedenle toplum dışsal etkenlere karşı direnişini azaltarak kırılğan hale getirmişti. Yıkılışın ayak seslerinin çok yakından hissedildiği yıllarda gidişati tersine çevirmek için sergilenen gayr-i iradî refleksler dibe vurma sürecini hızlandırıyordu. Sağlam kaynaklara dayanmayan finansman ise sürecin en "kırılğan" boyutunu oluşturuyordu. 1876'da başlayıp 1881'de biten süreçte, Osmanlı'nın 1854'ten beri yabancılara olan birikmiş borçlarını düzenlemek amacıyla Düyûn-i Umumiye idaresi ile borç yeniden yapılandırılmasına ve ötelemesine gidilmiş, devletin elin-

de kalan en son birkaç verimli sektör ve sanayi yabancıların uhdesine bırakılmıştır. Borçlar İdaresi, istihdam ettiği yaklaşık 5.000 kişi ve sahip olduğu yetkilerle âdetâ devlet içinde devlet olmuştur.³⁶

V- Büyük Buhran: Kapanma, Kasılma, Kırılma ve “Model”in Yeni Evresi

Japonya'nın modern reformlarının başlangıcı olarak 1860'ların sonu dikkate alınır, Osmanlı'nın yenileşme çabalarının rahatlıkla 1800'lü yılların başında başladığı söylenebilir. Böylece Osmanlı reform çabalarının Japonya'ninkinden en az yarım yüzyıl daha önce başladığı ifade edilebilir.

Ne var ki, iç yapının reformlara hazır hale getirilmesi bağlamında Japonlar Tokugawa Dönemi gibi çok talihli bir geçmişe sahiptirler. Osmanlı tarihi en başından beri uluslararası politikanın gel-gitlerine açık bir süreçte gelişmiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın Tokugawa Dönemi Japonya'sı gibi içe kapanarak kendine çeki düzen verme, yaralarını sarma şansı yoktu. Örneğin devam eden savaşlar için ihtiyaç duyduğu harcamalar Osmanlı'yı bir yandan borçlu konuma sokarken, bir yandan da onun gerilemesinin faktörleri arasında yer almıştır. Oysa Japon ekonomisi iki yüzyıllık barış sürecinde çok büyük ölçüde olgunluk kazanmıştı. Böyle bir sosyal zemin üzerinde derli toplu ve toplumsal algılamayı mümkün kılacak reformlar nispeten daha az acı ve maliyetle gerçekleştirilebilmiştir. Japon reformlarının başlangıcında dış âlemin baskısı oldukça ileri derece bir tetikleyici tesir icra etmişse de, bundan sonra reform süreçleri büyük oranda “Japonya'nın malı” olarak iradî bir süreçte tekamül etmiş, zaman zaman aşırıya kaçsa ve iç çelişki ve tutarsızlıklara sahne olsa da son tahlilde otantik, yani özgün bir senteze doğru evrilmiştir.

Halbuki, Osmanlı yüzyıl boyunca “reform sürecini” emr-i vâki bir olgu olarak kucağında bulmuştur. Bir başka ifadeyle reformlar bu iç dinamiklerin bir talebinden ziyade dış baskıların etkisinde arz edilmiştir. Yukarıda da anlatıldığı üzere, çetrefilli nedensellik süreçlerinde alıcısı olmayan bu reformlar, 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun dramatik bir bölünme ve çöküşün eşğine gelmesinin önüne geçemediği gibi, birçok görüşe göre esasen çöküşün nedenlerinden biri olmuştur.

36 Ersal Yavi, *Bir Ülke Nasıl Batırılır?: Osmanlı'nın İflâsından Günümüz Türkiye'si'ne Kıssadan Hisseler*, (Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir, 2001), s. 188.

Klasik sınıf analizinin pek tatbik edilemeyeceği Osmanlı'da birlikte yaşamının temel ekseni, bütün toplumu kuşatan veya ideolojik olarak bu iddiaya sahip olan "ataerkil" devlet mekanizmasıydı. Burada esas "adalet ile muamele etmek"ti. Adaletin arkasındaki temel dinamik de yeniden dağıtım mekanizmasının kesintisiz devamı için gerekli finansal güçtü. Her bölgesi eşit derecede kalkınmış olmayan Osmanlı idari sisteminin tersine, Fransız İhtilali'nin bir ürünü olan ulusçuluk akımı Japonlara bütünleşmiş ve yönetebilen bir ideoloji sağlarken, aynı süreçte Avrupa'dan yayılan ulusçuluk rüzgarları her bölgesi eşit olmayan imparatorluğu, yarışan arzuların kırılğan dengesinde çoktan yakalamıştı. Daha sonraki süreç de aynı şekilde Japonya'nın lehine gelişmeye devam etmiştir.

BDS'nın Japonya için "Kamikaze" benzetmesini hak edecek nitelikte geliştiği vurgulanmalıdır. Zira Japonya BDS sonrasında masaya zaffer kazanan devletlerle birlikte oturmuştur. Bu süreçte Japon ekonomisinin nispeten bağımsız bir şekilde gelişip hızla yapısal dönüşüm geçirdiği daha önce vurgulanmıştı. Osmanlı için söylenecek söz ise "yönünü kaybeden gemiye hiçbir rüzgârın yardımcı olamayacağı" şeklinde özetlenebilir. *Osmanlı, nefessiz kıvrakların sırtındaki umudu ve gururu derinden hırpalanmış süvarileriyle, Afrika'da Trablusgarp'a, Avrupa'da Balkanlar'a, Asya'da Kafkaslar'a, Anadolu'da Çanakkale'ye, kısaca kıtalar arası bir koşuşturmayla her tarafı alev alan bir ülkenin hudutlarına yetişmeye çalışıyordu.*

Ne gariptir ki, 1920'lerde Cumhuriyet dönemi idarecileri bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ve yokluklar altında hırpalanmış imparatorluğun küllerinden yeni bir gelecek için emperyal vizyona veda ederek ulus-devlet inşa etmeye çabalarken, Japonya Asya'ya yayılmış bir imparatorluk vizyonunun arayışı içerisinde idi.³⁷ Böylece yeni pazarlar, yeni hammadde kaynakları, ucuz iş gücü elde etmekle kalmayacak, aynı zamanda Asya üzerinde kurulacak kontrol ile Batı Emperyalizmi'nin bölgeye nüfuzu engellenmiş olacaktı. Bunun dışında Mustafa Kemal'in öncülük ettiği iktisadî ve siyasî reformlar, Meiji'nin Türkiye'deki karşılığı olarak görülebilir. Atatürk sadece Meiji'ye göre çok farklı bir miras devralmamış, aynı zamanda patlak veren Büyük Buhran ve uluslararası sistemin aşırı gerilmişliği ve kırılğanlığı da Meiji'nin sahip olduğundan çok farklı bir dış konjonktür sunmuştur. 1930 Buhranı, Devletçi Kalkınma Modeli'nin (*Etatism*) şekillenmesiyle at başı gitti. Nasıl ki 1910-20 arasında tecrübe edilen serbest piyasa modeli Japonlar için hayal kırıklığı yaratmıştı, aynı şekilde Türkiye'de de İzmir İkti-

sat Kongresi'yle başlayan ve yaklaşık 1930'lara kadar devam eden piyasacı mantık ve özel teşebbüsü öne çıkartan politikaların çöküşü sözkonusu olmuştu. Rusya'da Stalin tarafından uygulanan ve aslında oldukça parlak neticeler veren beş yıllık kalkınma planları, Batı'yla "zorunlu nedenlerden ötürü" ittifak veya iyi ilişkiler içerisinde olan gerek Japonya ve gerekse Türkiye için ilgi çekiciydi. Ayrıca, tarihsel olarak yakın ilişkiler içerisinde bulunan Almanya iki devlet için de öğretici tecrübelerle sahipti. Almanya İngiltere'ye nazaran "sonradan sanayileşen" ülke kategorisinde olduğundan farklı bir gelişme trendini benimsemişti.

Alman Tarihselci Okulu'nun kurucusu F. List'in 19. yüzyılda "bebek sanayiler" lehine ileri sürdüğü korumacı politikalar oldukça yankı uyandıran alternatif bir açılandı. Bu sesin yankıları Osmanlı Türkiye'sinde daha çok karşılık buldu. Japonya zorunlu nedenlerle daha 1860'lar sonrasında ihracata yönelik bir modele açık durmakta idi. Japonya'nın denetlenmemiş rekabetten çektiği "acılar" daha çok iç piyasadaki aktörlerin, serbest rekabet kültürüne olan uzaklığı ve makro düzeydeki planlama eksikliğinden kaynaklanıyordu. 1930 Buhranı ile buna bir de dramatik oranlarda daralan iç ve dış talep eklenince, sanayide korumacılıktan başka çıkar yol kalmadı. Ekonominin canlanması için de Keynezyen harcama politikaları bir Savaş Ekonomisi'nin finansmanı anlamında genişleyici ve toplam talebi uyarıcı bir yöntem olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda Japonya'da Keynez'in *Genel Teori*'yi yayınlamasından önce bir "Keynezyencilik" olduğu açıkça ortadadır.

Türkiye'de serbest piyasa modeline yönelik kuşku arttığı 1923 sonrası dönem, aslında konjonktürel faktörlerden kaynaklansa da, Osmanlı'dan miras kalan iktisadî yapıya³⁸ neden olan tecrübeler, yani merkantalizm karşıtı politikalar manzumesini içeren ve 19. yüzyıl zafiyetleri nedeniyle yarı sömürgeleşmiş bir yapıya neden olan Klasik Osmanlı İktisat Doktrini'nin, bağımsızlık savaşından daha yeni çıkmış bir ülkede terk edilmesi gereğine işaret ediyordu. 1930 sonrası dö-

38 Bu konuda bir çok veri sıralanabilir. Ancak ekonomi ile ilgili olarak şu veriler ilgi çekici olabilir: 1912 yılında yapılan anketlere göre iç ticaretin yarısı Rumlar, %23'ü Ermeniler, %19'u levantenler ve sadece %15'i de Türkler tarafından yapılmaktaydı. İmalat sanayinde Rum, Ermeni, Türk payı da sırasıyla yüzde 50, 30, 12 şeklinde idi. Pamuklu, yünlü, ipeklî kumaşta, sabunda ve buğdayda kendi kendine yeterlilik oranı sırasıyla yüzde 10, 40, 5, 20 ve 60 idi. Lozan bunların üstüne adeta tüy dikmiş, Osmanlı borçlarınının 2/3'ü genç Cumhuriyet'e kalmıştı. 1914'te konulan tarife sınırı korunacak, ancak 1928'de Türkiye bağımsız gümrük uygulayabilecekti.

nemde takip edilen politikalar mevcut iktisadî ve sosyal yapıyı, geçerli olan uluslararası konjonktürü ve tarihî tecrübeyi dikkate alarak oluşturulmuştur. Bu model birtakım kopuşlar (süreksizlikler) içerse de aynı zamanda temel bazı alanlarda geçmişin mirasını devam ettirici niteliktedir. Örneğin ulus-devlet sınırları içerisinde otonom bir kalkınma sürecini benimseyerek geçmişten ciddi bir kopuş sergilerken, benimsene hayli otoriteryen devlet anlayışı nedeniyle bireyi devletin çıkarlarına hizmet eden, haklardan çok görevlere vurgu yapan edilgen bir konuma koyan, buna rağmen Kemalizm'in temel prensipleri olarak "halkçılığ" da anayasasal bir kural haline getiren niteliği ile "eli sopalı baba devlet" (patrimonyal) statüsünün korunması nedeniyle ciddi bir süreklilik arz etmiştir.

Japonya'da *Okocho Okulu*'nun 1940'lar civarında "yeni bir birey yaratmak" konusunda gördüğü fonksiyonun bir benzerini Türkiye'de Ziya Gökalp ve bu yolda gidenlerin üstlendiği bir süreç sözkonusudur. Durkheimci sınıfsız, homojen bir toplumu amaçlayan bu süreçte resmî ideolojinin "önerdiği" bireyin, ortak kader, ulusal bağlılık ve fedakârlık hususlarında mümkün merteye "endoktrine" edilmesi amaçlanmakta, bireysellikten ziyade toplumsal önceliklere, haklardan çok görevlere, tüketimden çok ulusal tasarrufa, yabancı mal kullanımından ziyade yerli malı kullanımına, dış borçtan ziyade kendi yağıyla kavrulmaya vurgu yapan bir değerler bütünü bazen yasalar yoluyla, bazen eğitim öğretim yoluyla, bazen propaganda ile ve bazen de dış tehdit konsepti aracılığı ile halkı tedirgin etmek pahasına benimsetilmeye çalışılmıştır.³⁹ Bu durum Japonya ile Türkiye arasında aynı dönemde otoriteryen kalkınmacı modelin sıkça başvurulan ortak yöntemleridir.

Japonya 1930-40 arasında "güvensizlik sendromunu" ileri düzeyde yaşamıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında yükselen sanayisinin gerektirdiği girdi ihtiyacı ve gıda kıtlığına ilave olarak Batı'da yükselen korumacılık eğilimleri sayılabilir. Bunun üzerine Japonya bir yandan savaş ekonomisinin gerekleri doğrultusunda, bir yandan da kolonileri arasında var olan entegrasyonu daha da artırmak suretiyle ekonomik bir tamamlayıcılık esasına göre kolonileri merkeze entegre etme çabasına girdi. Bunun bir gereği olarak aşırı merkezîyetçi ve kalkınmacı bir süreç benimsendi. Böylece Batı'da kaybedilen ihraç pazarlarının yerine zaman içinde koloni pazarlarını ikame etmek, ekonomi için gerekli hammadde ve gıda ihtiyacını gidererek kendi kendine yeterli konu-

39 Sheldon Garon, *Molding Japanese Minds*, (Princeton Un. Press, Princeton, 1997); Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Arkadaş Matbaası, Ankara, 1940).

ma gelmek amaçlanmıştı. 1910 sonrasında kolonilerde daha çok tarıma vurgu yapılırken, 1930'ların ikinci yarısından itibaren kolonilerin sanayi atılımı içine girmesi esas alındı. Tabii merkezin ihtiyaç duyduğu bir tamamlayıcılık ve taşeronluk süreci her zaman temel alınmak koşuluyla.⁴⁰

Japonya Pasifik Savaşı'na girdiği zaman kendi kendine yeterlilik ve kolonilerle ticarî entegrasyon yoluyla pazar yaratma amacına ulaşmıştı. 1910 öncesinde ticaretin azim kısmını Çin ile yapan Kore, Tayvan ve Mançurya gibi koloniler, 1930'larda dış ticaretlerinin ağırlıklı kısmını Japonya ile yapar hale gelmişlerdir. Neticede ekonominin üretim tabanının zenginleştirilmesi, kolonilerde yaratılan artığın ülkeye transfer edilmesi, kendine yeterli hale gelmesi, içeride büyük ölçekli stratejik ağır sanayi tesislerinin kurulması gibi temel alanlarda hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştı. "Korku ve tedirginliğin tutsağı" Japonya, bunun psikolojik baskısı altında, akli selimin kaybolduğu bir duygusallık modunda saldırı sırasının Amerika'ya geldiğine inanmıştı. Atom bombası gibi pek de "hesapta olmayan" silahlar olmasaydı da sahip olduğu koloniler ve sanayileşme performansına rağmen Japonya Amerika ile uzun bir savaşı sürdürmenin ekonomik, askerî ve beşerî kaynaklarına yeterli düzeyde sahip değildi. Buna rağmen 1940'lara kadar süren dönemde Japonya, İDS sonrası kolayca rehabilite edeceği büyük ölçekli sanayisini bitirip Sanayi Devrimi'ni yakalamış, "özgün Japon Modeli" denen bir şey varsa bunu da o dönemde başarmıştır.

Türkiye'nin Büyük Buhran'a verdiği tepkinin temelinde yaşanan krizin derinliği kadar, 1930 öncesi dönemde özel sektörün beklenen performansı gösterememesinin tesiri de büyük olmuştur. Devletçiliğin bir ilke olarak anayasaya girmesine varacak bir süreçte katı devletçi uygulamalar sözkonusu olmuştur. Türkiye modeli "*Etatism*" olarak literatürdeki yerini almıştır. Türkiye bu dönemde içe kapanmıştır. Yaşanan savaş travmalarından sonra ilk defa büyük güçlerin doğrudan kendisiyle uğraşmadığı, rahat bir nefes alma fırsatı yakalayarak kısmen bağımsız bir kalkınma sürecinde yaralarını sardığı bir dönemi tecrübe etmiştir. Beş Yıllık Sanayileşme Planlarının birincisi dünya konjunktürüne rağmen oldukça başarılı olmuştur. Gıda ve dokuma başta olmak üzere birçok sektörde kendi kendine yeterli hale veya buna yakın düzeye gelmiş, çimento gibi üretim fazlası sağlanan bazı mamülleri de ihraç edebilmiştir. İİS'nin bu ilk ve başarılı tecrübesinden sonra, İkinci Beş Yıllık Sanayi planı ara malları üretimine ağırlık vermişse de, İDS nedeniyle neredeyse hiçbir hedefini tutturamamıştır.

40 Michael A. Barnhart, *Japan Prepares for Total War: the Search for Economic Security 1919-1941* (Cornell University Press, Cornell, 1987).

Bu, Türkiye'nin iktisat tarihinde çok talihsiz bir kırılma olarak görül-
melidir. Zira Türkiye katılmayacağı savaş öncesinde bu pogramı ger-
çekleştirerek ara mallarında yeterli düzeye gelebilseydi, savaş sonrasın-
da yıkılan Avrupa'nın ve diğer bölgesel ülkelerin inşasında önemli pa-
zar payları yakalayarak Japonya'nın kısmen BDS sırasında, ardından da
kolonilerinde gerçekleştirdiği yapısal dönüşüme benzer bir dönüşüm
için önemli bir mesafe kat edebilirdi. Oysa Türkiye İDS sonrasında
1950'ye kadar olan dönemde, kısmen artan şehirleşme ve dünya tale-
bine paralel olarak ithal ikameci sanayileşmenin ancak birinci ve kolay
aşamasını idrak edebilmiş, 1936 sonrasında İkinci Sanayi Programının
hedeflediği atılımı yapmak üzere de büyük oranda 1960 sonrasının
planlı kalkınma döneminin Birinci Beş Yıllık Programını beklemiştir.
Netice itibarıyla Türk Modeli'nin temel taşları da Japonya gibi esasen
1930-40 arasında şekillenmiş, zaman içinde bu modelin bazı unsurlar-
ında değişiklikler meydana gelse bile zihniyetin kurgusunda, içinde
bulunulan kriz konjonktürüne rağmen her iki ülkede de temelli bir de-
ğişiklik yaşanmamıştır.

Bu dönemde iki ülkenin modelleri arasında ciddi bazı farklar vardır.
Bu farklar daha sonra iki sistemin performansı üzerinde kalıcı etkiler
yaratması bakımından önemlidir. Bunlardan biri, belki de en önemlisi,
iki ülkede de aslında bidayetten beri çok fazla önem verilen "girişim-
cilik" konusudur.

1. "Bir Adam Yaratmak": İki Ülke Girişimcisi Üzerinde Kısa bir Tetkik

Meiji Döneminden beri Japonya'nın dış ticarete açık bir yapılanma
içerisinde olduğu daha önce belirtilmişti. Bu dönemde de Japonya dış
ticarete özel bir önem vermiştir. Bu süreçteki başarıda kolonyal ticare-
tin katkısı son derece yüksek olmuştu. Türkiye'de bu dönemde koru-
macılık uygulanırken, ihracat vurgusu oldukça eksik kalmış, iç pazarın
ihtiyaçlarına doğal olarak daha çok önem verilmiştir. Ancak uygulanan
yüksek oranlı korumacılığa rağmen içeride fiyatlar üzerine bir deneti-
min kurulmamış olması, zorunlu mal ithalatı üzerinden haksız kazanç
elde eden bir "kayırlı tüccar" kesimi yaratmıştır. Bu durum teşek-
küllü bir sanayileşmenin yükünü omuzlayacak olan ve 1930 öncesinde
yokluğundan şikayet edilen gerçek bir girişimci profilinin oluşmasının
önüne geçen önemli bir etmen olmuştur.

Türkiye'de kısmen dışa açık bir ekonomi politikası izlenerek, yaban-
cı yatırımcılara ve rekabete daha açık olan 1950'lerde girişimcilik alan-
ında "ilk" önemli nüveler oluşmaya başlamasına rağmen süreç devam

edememiş, 1960 sonrasında planlı dönemi bu sürecin aksamasına, girişimci diye uluslararası sermaye ile eklemlenmiş tüccar sınıfının haki-miyetine bir kez daha geri dönülmüştür. 1980 başlarında İİS modelinin sonuna gelinmesiyle beraber, özellikle 1990 başlarına kadar daha rasyonel hareket eden, ama yine de devletten destek almaya devam eden, sınırlar ötesinde de pazarların olduğunu hatırlayan, ancak geçmiş dönemin patalojileri ile yeni dönemin sözde “neo-liberal” ilkesizliklerini de bünyesinde barındıran bir girişimci “tip”inin yükseldiği görülmektedir.

Nitekim doğal süreçlerde evrimleşerek gelen bir girişimcilik kültüründen ziyade yine “patrimonyal” geleneğin gölgesinde, ama bu sefer farklı mekanizmalarla beslenip büyütülen girişimci için bu yeni dönemin de sonu erken gelmiş gibidir. Globalleşme sürecinde hızlanan dış âlem parametreleri içerideki dengelerin artık daha hızlı yıkılıp kurulmasını gerektirmişti. 1980 sonrasında “sanayisizleştiren” ve “fakirleştiren” liberalleşme süreçleri, üretimin ruhunu kavrayan gerçek bir “işadami” tipinin yükselmesini engellemiştir. Devalüasyon ve diğer birçok doğrudan ve dolaylı teşvikler ve içeride de “kemer sıkma politikaları” ile desteklenen sanayici büyük oranda önceki dönemlerde kurulan kapasitelerin daha etkin kullanımıyla yetinmiştir. Zaten bu “üretimsiz ihracat modeli”nin 1990’lar itibarıyla sonuna gelmiş⁴¹, kamu kesimi borçlanma gereğinin sonucu ortaya çıkan yüksek faizli kısa vadeli finansman yöntemleri nedeniyle reel alandan çekilen “girişimci”, son on senenin istikrarsızlıklarının devletle beraber baş aktörü olacak şekilde “rantiye” ekonomisine kaymıştır.

Burada esas sorun girişimciliğin önündeki en büyük engellerden birisi haline gelen mevcut devlet aygıtının iyileştirilmesi için kamu kesiminde kalıcı reformların yapılması kadar, çeşitli şekil ve adlar altında devletin korumasına alışan oldukça statükocu “işadami tipi”nin değişim ve rekabete açılmasıdır. Bilhassa yarışmacı öğelerin toplumsal kültürden yok edildiği bir ortamda bu hiç de kolay değildir. Örneğin CHP’nin İDS sonrasında toprak reformunda başarısız oluşu ve iktidardan düşüşü, taşra orijinli toprak sahibi şehirli eşraf/işadaminin direnişi nedeniyledir. Ancak yine de bir hususun aydınlatılması için ifade edimelidir ki, Türk işadami veya girişimcisi fakir bir taşralı kimlikten gelmemekte bunlar, çoğu kez zengin ailelerden gelen ve nispeten iyi eğitim almış kişilerdir. Bu çevre oldukça dar ve sosyal mobilitesi de

41 Bu konunun son ve oldukça derinlikli bir incelemesi için bkz. Eriñç Yel-dan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyü-me*, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2001), s. 47.

düşük olup, tipik olarak statüko söyleminin sahibidir. Bunlar aslında devletin patronluğundan da rahatsız değildiler. Bireysellikten, risk almaktan, icad ve yenilik yapmaktan, belirsizlikten bu kadar uzak olan sözkonusu işadami tipinin, Schumpetervari bir işadami ile pek az bir ortak paydasının olduğu açıktır.⁴²

Girişimcilik ile zamanı gelince dışarıya açılma ve rekabet etme arasında yakın bir ilişkinin olduğu Japon ve Türk modellerinden, birincisinde olumlu, ikincisinden de olumsuz dersler çıkartmak üzere, anlaşılabilir. Japonya'da 1930'lar sonrasında tekeli eğilimlerin ürünü olarak yükselen *Zaibatsular* Japon girişimcisinin olgunlaştığı kurumsal yapıları ifade etmektedir. Bu *düzende rekabet merkezden idare edilmekte idi ve savaş ekonomisinin öncülleri doğrultusunda sergilenen bir nevi "kollktivist efor" rekabetten ziyade merkezî plan ekonomisine dayanmakta idi. Verimlilikten ziyade etkinlik, eşitlikten ziyade görev dağılımı, Japon Modelinin 1930'lu yıllardan sonraki döneme miras bıraktığı önemli tecrübelerdir.* Devletin kolları altında gelişen bu işadami, *Zaibatsuların* dağıtıldığı IDS sonrasında bu sefer *Keiretsular* altında toparlanmıştır. Ancak aşırı planlamacılığın yarattığı verimsizliklerin farkına varan bürokratik modelde *Keiretsular* -geçmişten farklı olarak dışarıya karşı korunurken optimum firma sayısını aşmamak kaydıyla kendi aralarında rekabet etmeye özendirildiler. Böylece "etkinlik" kriterlerine uygun stratejik sanayileri yakaladıktan sonra şimdi sıra nispeten verimlilik arayışına gelmiş, bunun için de *koruma ile rekabetin uygun bir dozu yakalanmış*, daha sonraki serbest rekabet ortamına iyi bir donanımla giren "gerçek" girişimciler yaratılmıştır. Yine de yeri gelmişken not etmek gerekir ki, Japon girişimciliği Schumpeterci yaratıcılığa, Batılı anlamda bireysel düzeyde risk almaya dayalı bir durumu ifade etmez. Japon girişimcisi Japon kültür değerlerinin ve Meiji Döneminden beri varılmak istenen iktisadî hedeflerin gerektirdiği süreçte yaratılan kurumsal kültürün ve cemaatçi sinerjinin ürünü olarak yükselmiştir.⁴³ Makro düzeyde yaratılan bu ortamda kamu politikalarının da yardımıyla belirsizlikler en aza indirilmiş, gerekli finansman kaynaklarına en hızlı ve ucuz şekilde ulaşılabilmesi temin edilmiştir. Kısa vadede azami kâr beklentisi içerisinde hareket eden yatırımcının sistem üzerindeki baskısı yalıtılmış, kısa vadeli kâr amaçları yerine, uzun vadede piyasa payı azamileştirmesi için gerekli olan doğrudan ve dolaylı destekler sağlanmıştır. Japon girişimcisi bir yandan Japon toplumsal

42 Bu konuda daha ileri düzeyde tedkikler için bkz. Sunar, *a.g.e.*, s. 100 vd.

43 Michio Morishima, *Why Has Japan Succeeded?*, (Cambridge Un. Press, Cambridge, 1982).

kültürünün, bir yandan da bu makro ekonomik ortam ve kurumsal-
laşmanın ürünüdür.

2. İstikrarın Yarattığı Atalet ile Atalete Dayalı İstikrar Arasında

Japon ve Türk modellerinin mukayesesinde süreklilikler bağlamın-
da vurgu yapılması gereken hususlardan biri de, iki ülkede de adeta
kutsanan bir kavram olan “istikrar”dır. Gerçekten de istikrar, kalkın-
ma literatürünün ısrarla vurgu yaptığı gerekli bir şarttır. Nitekim
1945 sonrası Japonya’ında Liberal Demokrat Parti (LDP) öncülü-
ğünde kurulan bürokrat-siyasetçi-özel teşebbüs sinerjisine dayalı istik-
rar dönemi, Japon sanayileşmesinin arkasındaki en belirleyici paramet-
relerden biri olarak bilinmektedir.

Türkiye’de de resmî gündemin en tılsımlı, hatta kutsadığı bir kav-
ram olsa da, her seferinde bozulduğu iddiasıyla istikrarın yeniden te-
sisi için askerî darbeler yapılmış, derin toplumsal travmalar yaşanmış-
tır. Burada çetrefilli olan husus, sistemin kasılması ve baskıcı bir tavra
girmesinin mi istikrarsızlıklara yol açtığı, yoksa istikrarsızlıkların mı
sözkonusu müdahalelere zemin hazırladığıdır. Darbe dönemlerinin
başladığı 1960 sonrasında siyasal istikrarsızlıkların giderek derinleş-
mesinden ve sıklaşmasından çıkartılabilecek en yalın ve kolay sonuç,
baskıcı yapıların istikrarsızlık nedeni olduğudur. Öte yandan Japon-
ya’nın İDS sonrasında ikame ettiği istikrara benzer bir dönemin Tür-
kiye’de kısmen 1930-1960 arasında tecrübe edildiği söylenebilir. An-
cak bu sefer de İDS gibi önemli bir dış konjonktür gelip sürece dam-
gasını vurmuştur. İki modele bakıldığında istikrarın kalkınma için ge-
rekli olduğu, ama yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Olson’un gösterdiği gibi, her istikrar dönemi uzun vadede kendi
kendini istikrarsızlaştıracak birtakım potansiyel dinamik unsurlar içe-
rir. Bunların başında istikrar dönemini atalet ve verimsizliğe sürükleye-
cek çıkar ilişkilerinin kronikleşmiş yapısal katılığa dönüşmüş olması
gelmektedir. Japonya ve Türkiye’deki süreçleri benzer bir şekilde açık-
lamak üzere şu sav geçerli olmaktadır: Bir defa sözkonusu yapı teşek-
kül ettikten sonra, farklı ihtiyaçların ve değişimin gereğinin algılanma-
sını engelleyen miyopik bir bakış oluşur, eski kurumlara bağlılık adeta
bir saplantıya dönüşür, değişim gereği algılandığında bile kurulu çıkar
koalisyonu buna direnme yolunu seçer. Zira değişim belirsizliktir ve
bunun sonrasında eski güç ilişkilerinin sürdürülme garantisi yoktu.
Özellikle klasik sanayilerin domine ettiği iktisadî yapıların etkisizleş-
mesi, mavi yakalıların yerini beyaz yakalıların alması, büyük oranda as-
keriye-mülkiye kökenli sivil bürokrat ve iş adamlarının yerini yeni bir
“orta sınıfın” doldurmaya başlaması, kısaca yeni dünyanın ihtiyaç duy-

duğu birikimlere eski jenerasyonun sahip olmaması, değişim sonucunda bu yapının büyük oranda tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴ Dolayısı ile ortaya çıkan durum bir istikrar olsa da bu artık içten içe çürümeyi ve kangrene dönüşmeyi içeren bir atalet halidir.⁴⁵

Olson'a göre sistemlerde rekabet, saydamlık ve sorumluluk esaslarına göre bir yönetim, istikrarın bir "atalete" dönüşmesinin önündeki en büyük engeldir. Hatta bu bağlamda kurulu güç ilişkilerinin yeniden harmanlanması ve şekillenmesini ifade eden altüst oluşlar, radikal değişimler, iç ve dış nedenli kaotik yeniden yapılanmalar bile yapısal katılıkları yok edip, değişimin, rekabetin, akışkanlığın kapısını aralayabildiği ölçüde yeni fırsatlar sunabilir. Ne var ki bu hususların hiç biri burada sözü edilen iki modelin yapısal kurgusunda kendine yer edinememiştir.

Türkiye'den farklı olarak Japonya'da atalet, bir yandan istikrar döneminin ardından gelen başarının sonucu iken, öte yandan dünya sistemde, özellikle de üretim paradigması ve finansal piyasalarda meydana gelen radikal değişimlerden sonra sistemin değişmeden gelebileceği doğal evrim sınırlarına ulaşılmış olmasıyla yakından alakalıdır. Başarıyla alakası, "kalkınma yorgunu" (daha çok bürokratları ifade etmek için kullanılan) "adanmışlar"ın, sistemin yukarıda ifade edilen zaafalarını da kullanarak mevcut refahtan daha çok yararlanmak istemesi ve artan

44 Japonya'nın 1990 sonrasında yaşadığı iktisadi ve buna bağlı olarak yükselen toplumsal travmalara rağmen hâlâ mevcut sistemde kalıcı tesirler yaratacak değişim dinamiğini yakalayamadığı şeklinde eleştiriler sözkonusudur. Bu bağlamda, verimsizlikler ve yüksek maliyetleri nedeniyle rekabetçi ve dinamik sektör üzerinde oluşturduğu baskı ve neden olduğu tersine sanayileşmenin önüne geçebilmek için istihdamın ağırlıklı bir kısmına sahip olsa da klasik sanayilerin global rekabete terk edilerek büyük oranda tasfiye edilmesi gereği savunulmaktadır. Bu süreçte kaynakların başka verimli sahalara kaydırılması sonucunda yeni istihdam alanları yükseleceğinden, yapılan hesaplamalara göre iş kayıpları ile yeni iş imkanları en azından bir birini nötralize edeceği savunulmaktadır. Buna rağmen, metinde vurgulanan "yeni gerçekler ve ihtiyaçlar" nedeniyle işini kaybedenlerin büyük bir kısmının yeni istihdam olanaklarından yararlanamacağını kestirmek zor değildir. İşte kurulu siyasal yapılarla uzun süreden beri sinerji içerisinde olan ve en azından LDP'ye sadakat içinde bulunan "eski jenerasyonu" bünyesinde barındıran bu sektörlerin reformunun zor olduğu düşünülmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Richard Katz "From Growth Superstar to an Economic Underachiever: The Role of Trade in Japan's Lagging Fortunes", *Japanese Economic Studies*, vol. 24, no. 2, March-April 1996; ve Kazuo Sato, "Japan at a Crossroads", *Japanese Economic Studies*, vol. 24, no. 4, July-August 1996.

45 Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, (Yale Un. Press, New Heaven, 1982).

oranlarda verimsizleşmeye başlayan sistemde bunların daha çok göze çarpar hale gelmesiyle açıklanabilir. Burada sistemin rekabet ve denetimden yalıtılmış olması ve kişisel insiyatife büyük bir yer bırakması nedeniyle kendi kendini rehabilite edecek kontrol ve denge (*check and balance*) mekanizmalarına sahip olmaması son derece kritik bir değer ifade etmektedir. Bu bağlamda Japon Modeli bir kurumlar (*institutions*) ve kurallar (*rules*) manzumesinden ziyade, ortak acılar ve kader bağlamında tesis edilen bir ulusal dayanışma ve feodal kültürün modern birtakım kuruluşların (*organizations*) bünyesinde yaşatıldığı, tepede bir konsensusa, tabanda da bir “güdüm”e dayalı meritokrasiyi ifade etmektedir. Bu bağlamda küresel düzende ve açık toplum normlarında sürdürülemez nitelikte bir kalkınma tecrübesi olarak dikkati çekmektedir.

Yine de Japonya’da sözkonusu istikrar bir başarı destaniyle paralel giderken, Türkiye’de patrimonyal bürokratik model gerek kendi içinde gerek aynı klasmanda yer alan birçok ülke ile mukayese edildiğinde, başta iktisadî olmak üzere siyasal ve sosyal birçok iddiasını gerçekleştirememiş olması, hatta daha Cumhuriyetin başından beri artan oranlarda kirlenmeye, ahbap-çavuş ilişkisine, ilerleyen safhalarında ise “vahşi kapitalizm”e dönüşen bir ataletle sonuçlanması yeterince ilgi çekicidir. Bu durumun açıklanmasında, Osmanlı’dan beri devam eden bir süreklilik olarak, merkezi idarenin gücünü tahkim etmek üzere yönetici sınıfın bilhassa iktisadî alanı ve üretici güçleri denetlemeye ve bastırmaya özel önem vermesi bir veri olarak kullanılabilir.⁴⁶ Neticede üretken güçlerin çağdaş bir format içerisinde üretken faaliyetlere odaklandırılmadığı, tersine siyasal öncüller nedeniyle kısırlaştırılabildiği bir ülkede, yaratılan iktisadî artığın dar bir zümreyi ifade eden “sistemin çocukları” arasında bölüşüme tabi tutulması istikrarsızlıkların arkasındaki temel belirleyici olarak görülmelidir.

Sözü edilen bu durum ile Türkiye’de “yönetemeyen demokrasi” olgusu arasında bir paralellik vardır. Bir başka ifade ile sistemin dışlayıcılığı ile kurulan “verimsiz denge”nin sürdürülemezliği arasında karşılıklı geçişler sözkonusudur. İki ülkede katılımcı bir demokrasinin tesis edilmesi arayışının tarihindeki farklılıklar ilgi çekicidir. Modernleşme sürecinde Japonya’da katılımcı demokrasiye geçişin oldukça yavaş geliştiği, sürecin büyük oranda seçkinlerin denetiminde gerçekleştiği dikkat çekicidir. Bu bağlamda, seçme ve seçilme hakkı oldukça dar bir kesime verildiği gibi, seçenekler de oldukça sınırlı tutul-

46 Şevket Pamuk, “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi”, *Doğu-Batı*, yıl 4, sayı 17, Kasım-Aralık 2001-02, s. 35-42.

muştur. Bununla da kalınmamış, seçilmek imparator tarafından atanmayı garanti etmemiş, iktidara gelince de muktedir olmak tamamen seçkin sınıfların veya modernleşmeci elitin denetiminde olmuştur. Genel bir gözlem şeklinde ifade etmek gerekirse, iktisadî reformların siyasal reformların önünde gittiği oldukça otokratik bir model sözkonusudur.

Bugün bile Japon Modeli taraftarları, kişi başına millî gelirin 5.000 doların altında olduğu gelişmekte olan ülkeler için katılımcı demokrasinin zamansız bir lüks ve ayrıca bunun neden olacağı kaotik yapı nedeniyle sürdürülemez olduğunu savunmaya devam etmektedir.⁴⁷ Türkiye’de ise katılımcılığın önündeki kanallar 20. yüzyılın başında gerekli toplumsal olgunlaşma olmadan oldukça erken bir dönemde açılmış ancak iktisadî arka planı desteksiz kaldığı için toplum tarafından içselleştirilemeyince birçok geri adım atmalar söz konusu olmuştur.⁴⁸ Osmanlı/Türkiye’de ortaya çıkan bu tercihlerde, Osmanlı “mozaik”inin ve bunun yarattığı zafiyetlerin yanı sıra, uluslararası konjonktürün farklı tercihlere fırsat vermemesi önemli olmalıdır. Böylece daima bir kontrol ve denetim mekanizmasının yönetim ajandasının merkezinde olması nedeniyle siyasal öncüller, kendi rasyonallitesi olan iktisadî parametrelerin çalışmasına izin vermemiş, bu kısır döngü içerisinde sistem de sırtını gerçek sahiplerine, yani halka dayamadığından, artık değerler kapalı toplumsal normlar dahilinde kısır bir bölüşüm ağında verimsizce ve popülist kaygılarla dağıtılmasını gündeme getirmiştir.

VI. Savaş Sonrası Performans Değerlendirmesi: Yeniden İnşa ve Sanayi Politikaları

Kalkınma ekonomisinin yıldızının yükseldiği dönem savaş sonrasına denk düşmektedir. Aynı dönem, planlamanın ve bilinçli devlet müdahalesi yoluyla geri kalmışlık dar boğazının aşılması konusunda literatürün bir hayli kabarıklık olduğu yıllardır. Bu dönemde gözlemlenen “kalkınmaçı modeller”, uluslararası kuruluşların sağladığı fonlar ve kredilerin de katkısı ile, iç tasarruf açığını kapatmak suretiyle üretim, istihdam ve gelir arasında *verimli bir denge* kurmayı amaçlamıştır. Ülkenin mevcut sosyo-ekonomik yapısına dayanan “mukayeseli üstünlükler”ini esas almak üzere, bu ilk aşamada yaratılan gelirin uyardığı talep esnekliği yüksek tüketici mallarının üretimine ağırlık vermeyi gerektirmek-

47 Keichi Ohno, Izumi Ohno, *Japanese Views on Economic Development: Diverse Path to the Market*, (Routledge, London, 1998).

48 Abdülhamit Avcı, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, (Kitabevi, İstanbul, 1998).

teydi. Kısaca ilk aşamada “iş ve aş” önceliği kalkınma modellerinin meşruiyetinin “ertelenemez” koşullarındandı. Öte yandan ilk yılların darboğazının aşılmasına paralel olarak sanayileşme paradigmasına daha dinamik ve daha stratejik karakterin kazandırılması da hedeflenmekte idi. Bir başka ifade ile, veri olan “ulusal varlıklar”a dayalı Rikardocu statik “mukayeseli üstünlükler” yaklaşımının yerine, Porter’in⁴⁹ 1990 başında gündeme taşıdığı kavramlarla vurgulamak gerekirse, sonradan oluşturulan/dönüştürülen varlıklara dayalı uzun dönemde “rekabetçi üstünlükler”i hedefleyen daha dinamik modellerin ikamesi sözkonusu olacaktı.

Bu bağlamda bir kalkınmacılık yaklaşımının başlangıçtan beri Türk ve Japon modellerinin ortak vasfı olduğu not edilmelidir. Bu model mümkün olduğunca veya en azından ideal olarak piyasa güçlerine dayanmayı hedeflemişse de, umumiyetle piyasa süreçlerinin yönlendirilmesi ve hatta bazen yok sayılması sözkonusu olmuştur. Gerek Japon ve gerekse Türk yaklaşımları, her biri kendisine has kısıtlar altında kalkınma süreçlerinin piyasaya terk edilemeyeceğine, mevcut karşılaştırmalı üstünlüklerin statik bir şekilde veri alınması durumunda bunun olsa olsa geri kalmışlığı sürekli hale getireceğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda piyasanın yönlendirilmesi esasına göre planlama vurgusu önde gelmiştir. Piyasaların yeterince gelişmediği bir ortamda yönlendirme ve planlama vurgusu son derece anlaşılabilir. Polanyivari yaklaşımla ifa etmek gerekirse, piyasalar bir vakumda oluşmadığına göre, bilinçli bir iradenin piyasaları oluşturması ve çalışır durumda tutması hep gerekmiştir.⁵⁰ *Burada sorun “ne kadar piyasa, ne kadar müdahale” veya “devlet mi piyasa mı” şeklinde birbirini dışlayan durumlardan ziyade, gerektiğinde müdahalede bulunarak süreci bir an önce piyasa güçlerine terk etmek gereğinin kavranmış olmasıdır.*

Türkiye’de çok partili hayatın ilk denemesinde bir yandan tek parti döneminin baskıcı uygulamaları, öte yandan yaşanan ağır yoksulluğun faturası “sistemin partisi” CHP’ye kesilirken, bu partiden kopmuş elitlerin partisi olmasına rağmen, “iradenin millete devredilmesi” söylemi Türkiye’nin Demokrat Parti’sinin önünü açmıştır. Uluslararası yardım ve kredilerin ağırlıklı olarak tarıma dayalı sanayileşme önceliklerinde kullanılması ve iklim koşullarının da oldukça iyi gitmesiyle yaşanan ülke çapındaki “bolluk”, 1950’li yılların ikinci yarısında yaşanan sıkıntılara ve siyasal başarısızlık ve basiretsizliklere rağmen, halkın gö-

49 M. E. Porter, “The Competitive Advantages of Nations”, *Harvard Business Review*, March-April, 1990.

50 Karl Polanyi, *Great Transformation*, (Rinehart, New York, 1944).

zünde DP'yi efsaneleştirmiştir. Türkiye'de halkın tarihte ilk defa bu boyutta sistemin içinde bulunması kritik bir şans olarak değerlendirilebilirdi. Bu süreç 1960'lardaki bir askerî darbe ile kesilerek halkın bir kez daha sistemden "yabancılaşma"sına sebep olmuştur. "Yönetemeyen demokrasi" sorununun kökeni, halka iradesini devretmemekte direnen sistemde ve onu yabancılaştıran bu yaklaşımda aranmalıdır. Mukayeseli olarak ifade etmek gerekirse, Japonya'da siyasal haklar iktisadî gelişmeye paralel olarak ve biraz da dış baskılar sonucunda tedricen verilmiş ancak bu sindirildiği için geriye adım atmalar nadir olurken, Türkiye'de Japonya'dan çok daha önce ve yaygın olarak tanınan siyasal haklar sistemin iktisadî geri kalmışlık ve kırılğanlıkları nedeniyle bunu kaldıramaması sonucu sürekli geriye gidişler yaşanmıştır.

Esasen Japonya'dakine benzer şekilde, İİS modelinin sistemin tepesindeki bürokrat- siyasetçi- işadami arasında kurulan çıkar ilişkileri ile birleşince Türk Modelinin kendi kendini bloke edeceği uygun zemin ortaya çıkmış oluyordu. Korumacılığa ve kamunun eliyle kaynak tahsisine dayanan bu model, şeffaflık, katılımcılık, serbest rekabet, denetlenebilirlik gibi parametrelerden yoksundur. Bu sistemi sürdürmenin birim maliyeti (*transaction cost*) kabul edilemez boyuta gelirken, öte yandan son derece yüksek bir kâr marjı ile bunun maliyeti geniş halk kesimlerine yansıtılmıştır. Buna bir de siyasal boyuttan rejimin "değiştirilemez ve dokunulamaz" unsurları ilave edilince, yani hükümetler iktidara gelirken bunun gereği olarak muktedir olamayınca, "istikrarsızlık içinde atalet" denen ve neticede "kollektif sorunsuzluk"lara yol açan yapı için ideal bir ortam yaratılmış oluyordu. İktidara gelmek için halka, muktedir olmak için "veri" olan "resmî öncül"lere yanaşma gereği, kısaca "vesayet sorunu" Türk demokrasisinin başlıca atalet ve bu bağlamda meşruiyet sorununu teşkil etmektedir.⁵¹

İDS'nın hemen sonrasında Japonya bir yandan işgal ordularının dayattığı ajanda ile bir yandan da savaş yıkımı yemiş bir ülkede işsiz kesimlerin enflasyonist baskı altındaki şiddetli muhalefetiyle uğraşıyordu. İşgal Ordusu Yönetimi'nin (Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı) 1949 tarihli raporu Japonya'da emperyalizm ve militarizmin kaynakları arasında görülen büyük şirketleri (Zaibatsular), orduyu, başlıca sanayi komplekslerini dağıtıyor, yok ediyor veya kullanılmaz duruma getiriyordu.⁵² Yine militarizmin çökertilerek Japonya'nın demokratik-

51 Bu bağlamda eleştirel bir bakış açısı için bkz. Fikret Başkaya, *Paradigma'nın İflâsı: Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, 6. Baskı (Doz, İstanbul, 1997).

52 Shigeto Tsuru, *Japan's Capitalism: Creative Defeat and Beyond*, (Cambridge Un. Press., Cambridge, 1993).

leştirilmesi bağlamında 1925 itibariyle yasaklanan birçok işçi hakları geri verilmiş, toprak reformu ve siyasal katılımı mümkün kılan diğer reformlar yapılmıştı.

İDS sonrasının Soğuk Savaş ortamı ve bu bağlamda Kore Savaşı'nın patlak vermesi Japonya'nın Amerika'nın biçtiği "kölelik" senaryosundan kurtulduğu yeni bir "kamikaze" (Tanrısal bir dokunuş) olarak değerlendirilse yeridir. Böylece Amerika Japonya'ya yönelik "ölüm senaryoları"ni pragmatik bir şekilde askıya alarak Japonya'yi ittifak içine almış oluyordu. Bu durum "uluslar arasında ebedî dostluk ve düşmanlıkların olamayacağı, esas olanın çıkarlar olduğu" söyleminin bir ders kitabı örneğini teşkil etmiştir. Japonya bir yandan GATT sistemi içerisinde kısmen "en çok kayırılan ülke" statüsüne kavuşurken, bir yandan da geniş anlamda kurulan "Amerikan barış" sürecinin "bilet-siz yolcusu" oluyordu. Somut olarak, 1950'lerdeki Kore Savaşı Japonya'yi müttefiklerin bir lojistik üssüne çeviriyor, buna bir de Marshall yardımları ilave olduğunda, savaş sonrası yıllarının darboğazının aşılması için gerekli finansman kısmen sağlanmış oluyordu. İç ve dış faktörlerin sürüklediği toplam talebin canlanması üretim endeksinin de hızla artmasına neden oluyordu. Örneğin 1990 yılı baz alındığında, 1955 yılında sadece 6.3 olan üretim endeksi yüzde yüzü aşan bir artışla, 1960'da 13.3'e sıçramıştır.⁵³

Aynı süreçte Türkiye de Japonya gibi Amerika'nın yakın markajına alınmış, benimsemek istediği birçok iktisat politikasının önüne geçilerek liberal politikalar bağlamında uluslararası işbölümünün bir parçası haline getirilmek istenmiştir. 1950-60 arasında kısmen Marshall yardımları⁵⁴, kısmen iç ve dış pazar koşullarının ve iklimin elverişli olması sayesinde bilhassa tarımsal ürün ve girdileri kullanan sanayi üretim endeksinde bir patlama yaşanmıştır. 1948 yılının baz alındığı bir çalışmaya göre 1950'de 95 olan tarımsal üretim endeksi 1953'te 153'e, sanayi üretim endeksi de 104'ten 157'ye sıçramıştır. 1924-38 arasındaki aslında pek de güvenilir ölçümlerin yapılamadığı dönem hariç, belli başlı bütün dönemler ele alındığında, 1950-59 arasında kaydedilen yaklaşık %7 büyüklüğündeki ortalama büyüme bir daha tecrübe edilmemiştir.⁵⁵

Yine de kıt kaynakların bir yandan etkin kullanılamaması, bir yandan da alt yapı yatırımların özellikle öncelikli olarak ele alınması ne-

53 *Economic Survey of Japan*, (Devlet Planlama Bakanlığı, 1997).

54 1948-49'da ilk kez 50 milyon dolar, toplamda ise 1957 itibariyle 727 milyon dolara ulaşmış, bu yardımların %72'si de askeri harcamalara tahsis edilmiştir.

55 DPT, 1950-1998 Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

deniyle kaynak yetersizliği sorunu 1950'lerin ikinci yarısında belirgin hale gelmiş, Türkiye'nin 1958 yılında IMF ile bir istikrar programı imzalamak zorunda kalması ve 1960 itibariyle de bir askerî darbe yaşaması ardından derinliği ve frekansı artan istikrarsızlıklar dönemi ni beraberinde getirmiştir. Halbuki 1960 itibariyle Japonya "çift haneli büyüme" rakamlarını yakalayacağı bir on yılın ve böylece Batı ile aradaki gelişme farkını kapatacağı bir sürecin kapısını aralıyordu.

Elbette ki sahip oldukları tarihsel, kültürel ve coğrafi koşullar nedeniyle iki ülkenin yaşanan krizlere ve toplumsal sorunlara çözüm bulma yöntemleri birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Bunlar bir yandan ölçülmesi ve değerlendirilmesi çok kolay olmayan konular olması sebebiyle, bir yandan da sosyal-psikolojinin konusu olarak bu çalışmada bir kenara bırakılmaktadır. Buna rağmen, toplumsal barışın ikame edilmesi ve geniş kesimlerin sisteme katılımının temini konusunda elimizde son derece somut ve eldeki problemi açıklama gücü oldukça yüksek maddî kriterler bulunmaktadır. Örneğin kişi başına millî gelirin yüksek olması ile bireylerin tatmin fonksiyonları arasında doğrudan bir ilişki olmayabilir. Buna rağmen asgari geçim düzeyinin çok geri kaldığı ülkelerde "insanî endeksin" de oldukça düşük olduğu yapılan çalışmalarda ölçülebilmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, kişi başına gelir ve istihdam, gelirin dağılımı, fiyat istikrarı gibi temel makro ekonomik veriler sistemlerin performansını mukayese etmek için yeterli verileri sunmaktadır.

Japonya'nın millî geliri 1946-1960 arasında %9.38 oranında büyüdüktan sonra 1960-75 arasında, "millî geliri ikiye katlama" hedefi çerçevesinde reel olarak ortalama 8.24 artış göstermiştir. 1975 ve sonrası daha çok dış ekonomik şoklar ve Japonya'nın bu sürece eksik adaptasyonu nedeniyle büyüme oranlarının düşmeye başladığı görülmektedir. Japonya kaydettiği bu baş döndürücü büyüme hızına rağmen, nüfus artış hızı da 1970'lere kadar yıllık ortalama 2.15 civarında dalgalanmış, 1970 sonrasında önce %2'nin altına düşmüş ardından da %1.5 düzeylerinde karar kılmıştır. Dolayısı ile kişi başına millî gelir artışında da önemli sıçramaların yaşandığını tahmin etmek mümkündür. Örneğin 1970 yılına kadar 360 Yen'den sabitlenen Dolar kuruna göre hesaplandığında, 1955 yılında kişi başına düşen millî gelir 270 Dolarken, bu oran 1960, 1965, 1970 ve 1975 yıllarında sırasıyla 498, 958, 2.000, 4.500 Dolara çıkmıştır.⁵⁶ Bir başka ifade ile, bu hesaba göre 20 sene-

56 Burada verilen rakamların orijinali *Economic Survey of Japan* (1996-1997) yıllığından alınmış olup, Yen cinsinden verilen rakamlar Dolar kurunun 360 Yene sabitlendiği orandan çevrilmiştir. Dönemle ilgili farklı istatistik kuruluşlarının sunduğu rakamlara göre bu değerlerde analizimizi aksatmayacak sapsular sözkonusu olabilmektedir.

de kişi başına düşen millî gelir yaklaşık 17 kat artarken, nüfus ise 90 milyondan 110 milyon civarına çıkmış, yani sadece 1.2 kat artmıştır.

Yine bu dönemde kaydedilen performans göstergelerinden biri olan işsizliğe gelince, emek gücü katılım oranının %71’lerde olduğu 1955 civarında aktif nüfus içindeki işsizlik oranı %2.6’dan, 1975’de işgücü katılım oranı 63’e gerilemiş, işsizlik oranı da 1.9’a düşmüştür. Netice itibariyle nüfusun hızla yaşlanarak aktif emek gücü havuzundan çıktığı, doğum oranlarının da 1975 itibariyle 1.9’a gerilediği Japonya’da, 1990’lı yıllarda patlak veren ve 2003 yılı itibariyle derinleşerek devam eden uzun devreli ekonomik krize kadar⁵⁷ işsizliğin ciddi bir sorun oluşturmadığı ifade edilebilir.

Bütün bunlara bir de mevcut gelirin son derece adil bir şekilde dağıtıldığı gerçeği not edilmelidir. Japon Modelinin “altın çağı” olarak değerlendirilebilecek olan 1970’lerde dünyanın en eşitlikçi orta sınıf toplumunu yarattığı ifade edilmektedir. Bu yıllarda yapılan anketlere verilen cevaplara göre Japon vatandaşlarının %90’ı kendisini orta sınıf mensubu olarak tanımlamaktadır. Bireylerin kendisini nasıl tanımladığı bir yana, geliri nüfusun en fakirinden en zenginine doğru %20’lik dilimlere bölmek suretiyle bu dilimlerin millî gelirden aldığı paydan hareketle gelir dağılımı eşitliğini ölçen Lorenz Eğrisi’ne bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir.

Tablo 1 Çeşitli Ülkelerde Gelir Dağılımı

	En fakir %20	Alt Orta %20	Orta Üst %20	Orta %20	En Zengin %20
Japonya (1979)	8.7	13.2	17.5	23.1	37.5
Amerika (1980)	5.3	11.9	17.9	25.0	39.9
Türkiye (1978)*	2.8	7.3	12.9	22.1	56.5
G. Kore (1976)	5.7	11.2	15.4	22.4	45.3
Finlandiya (1981)	6.3	8.7	15.4	24.2	49.3
İtalya (1980)	7.0	11.0	16.0	22.0	44.0
Danimarka (1981)	5.4	12.0	18.4	25.6	38.6

Kaynak: (*) Merih Celasun, “Income distribution and domestic terms of trade in Turkey”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 13, sayı 1-2, 1986. Diğer veriler: Özcan Dağdemir, “Ekonomik Kalkınma Sürecinde Gelir Eşitsizliği Sorunu ve Makroekonomik Göstergeler”, *Ekonomik Yaklaşım*, Sonbahar, Cilt 9, s. 41-58; *World Bank Development Report*, 1996.

57 2003 yılı itibariyle işsizlik oranının resmi verilere göre %5.5 civarında dalgalandığı ve bunun da artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran, IDS sonrasında Japonya’da kaydedilen en yüksek işsizliğe tekabül etmektedir.

Görüldüğü üzere veri olan yıllarda piyasa modellerinin çeşitli varyantlarını uygulayan ülkeler arasında en fakir kesimin millî gelirden aldığı payın Japonya'daki kadar yüksek ve en zengin kesimin payının, Jponya'da aynı kesimin aldığından daha düşük olduğu bir örnek yoktur. Diğer bir ifade ile, alt kesim yukarı doğru kaydırılırken, en zengin kesim de aşağı doğru itilmekte, yoğunluk orta kesimde toplanmaktadır. Japon Modelinin altın çağının son bir değerlendirme parametresi olan fiyat istikrarının da not edilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 2 Japonya'da Fiyat Trendleri (1934-6 ortalaması = 1.00)

Dönem	Yıllık artış oranı	Yıllık artış oranı
	TEFE	TÜFE
1950	97.3	44.3
1955	6.8	6.2
1960	0.5	1.9
1965	0.4	6.2
1970	2.2	5.5

Kaynak: Kosai, (1989, s. 500).

Görüldüğü üzere savaşın hemen ardından ortaya çıkan kıtlık, karne uygulaması, karaborsa ve elbetteki enflasyonist finansman politikaları sonucunda 1950'lerde enflasyon oldukça yüksekti. Bunu özellikle toptan eşya fiyat endeksinde gözlemlemek mümkündür. 1955'lerde normale dönen enflasyonun, 1960 sonrasında Japonya'nın ajandasından çıktığı açıkça görülmektedir. Sadece 1970 sonrasında yaşanan petrol krizleri ve ters arz şoklarından sonra TÜFE'deki fiyat artışlarının Japonya ölçeğinde yeniden gündeme girdiği anlaşılmaktadır.

Genelde savaş sonrasında, özelde 1960-75 arasında Türk "Modeli"nin performansı da yine aynı değişkenler eşliğinde ele alınabilir. Türkiye'nin devletçi politikalar eşliğinde 1931 sonrasında giriştiği Beş Yıllık Sanayileşme Planlarından olağanüstü başarılı olan Birincisinden sonra, İDS nedeniyle İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının neredeyse tamamen başarısız olması Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası sanayileşme tarihi açısından son derece keskin bir kırılma noktasıdır. Zira Türkiye çok kıt kaynaklarla, bugün bile ülke ekonomisinin bel kemiği olan bir takım temel sanayi kurumlarını o zaman hayata geçirebilmiş, böylece bir "kalkış" (*take-off*) ivmesi yakalamıştı. Bu ivmenin gerçekleşmesi ve kalkınma katarının Cumhuriyet'in bu erken döneminde "tümseği

dönmesi” için İkinci Sanayi Planı hayati önemde idi. Zira Birinci Planın başarılı olması Türkiye’ye artık ara ve yatırım malları üretimine geçmek için uygun bir ortam sağlamıştı. Savaş nedeniyle elden kaçırılan bu imkânın 1960 sonrasına kadar bir daha ele geçemediği ifade edilebilir. Bu ise oldukça geç kalınmış bir aşamadır.

Bu arada savaşa rağmen Türkiye Osmanlı’dan beri sürüp gelen bütün borçları ödemiş ve hatırı sayılır bir altın ve döviz rezervi biriktirmiştir. Buna rağmen Türkiye, savaşın hemen akabinde bir yandan enflasyon ve devalüasyon kavramlarıyla bir yandan da IMF istikrar programlarıyla tanışmıştır. 1950’lere böyle bir kırılganlıkla giren Türkiye Marshall yardımlarının büyük oranda tarım ve alt yapıda kullanılması sonucu bir üretim bolluğunu ve ortalama olarak 1960’a kadar oldukça yüksek bir büyüme hızını yakalamıştır.

1960 başlarında, Japonya’da Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (UTSB)’ninkine benzer bir şekilde Türkiye’de kontrol, plan, teşvik ve yönlendirme ajandasının bir parçası olarak DPT kurulmuştur. Böylece geçmişe nazaran kıt kaynakların daha planlı bir şekilde sanayinin dönüşümü amacıyla kullanılması amaçlanmıştır. O dönemde oldukça revaçta olan Büyüme İktisadi’nin öncüllerine uygun olarak azami ulusal tasarrufun yaratılması ve bunun büyük oranda sabit sermaye yatırımlarına tahsis edilmesi neredeyse bütün planların ortak noktasını oluşturmuştur. Yine dönemin dominant yaklaşımını yansıtmak üzere büyük oranda ekonomik büyümeye öncelik verilmiş, bunu yaparken de “son tahlilde” büyümenin diğer hastalıkların merhemi olması öngörülmüştür. Böylece, bir yandan piyasa mekanizmasının kıt kaynakları dağıtımının esas alındığı, bir yandan da bölüşüm sürecine müdahale edildiği bir dönem sözkonusu olmuştur. Planlı dönemin başlangıcı olan 1962 ve bitişi olarak kabul edilebilecek 1980 itibarıyla GSMH’nın tarım, sanayi ve hizmetler arasındaki sektörel dağılımı yüzde olarak Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3 Türkiye’de Planlamanın Başında ve Sonunda GSMH’nın ve Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı (%)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	GSMH	Nüfus	GSMH	Nüfus	GSMH	Nüfus
1962	36	76	18	10	46	14
1979	23.4	62	22.6	11	54.0	26

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*.

Bu rakamlar Türkiye’de sanayinin yapısal dönüşüm bağlamında olumlu ama yeterli olmayan bir ivme kazandığını göstermektedir. Tablo 4, Türkiye’de millî gelir ve kişi başına gelir artışının seyrini vermektedir.

Tablo 4 Türkiye’de Millî Gelir ve Kişi Başına Millî Gelirin Büyüme oranları

	Büyüme Oranı	Kişi Başı Reel Gelir Büyüme Oranı
1950-1959	6.88	4.06
1960-1971	5.56	2.90
1972-1980	3.63	1.31
1981-1990	5.22	2.78
1924-1997	4.77	2.65

Kaynak: DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*

Salt büyüme oranına bakıldığında bu oran ne kendi içinde, ne de Japonya’ninkine mukayese edildiğinde tatmin edicidir. Özellikle nüfus artış hızı da rakamların içine katıldığında, reel olarak gelir artış hızının son derece düşük çıktığı görülmektedir. Türkiye’nin nüfus artış hızı 1950-1975 arasında yaklaşık olarak %2.60 civarında gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere sadece büyüme oranı Japonya’ninkinden daha düşük değil, aynı zamanda nüfus artış hızı da Japonya’dakinden daha yüksektir. Gerçekten de Türkiye’nin büyüme hızı sadece Japonya ile mukayese edildiğinde değil, aynı zamanda o dönemde hemen hemen aynı kategoride bulunduğu G. Kore, Malezya gibi ülkelere göre de yetersizdir. 1965’te Malezya’da kişi başına gelir 800, Japonya’da 958 ve Türkiye’de 720⁵⁸ dolar civarında iken, bu oran 1990’da Malezya’da da 2.160, Japonya’da 25.000 ve Türkiye’de 1.370 dolar civarında gerçekleşmiştir. Güney Kore de Türkiye’yi sözkonusu tarihte üçe katlamıştır. Görüldüğü üzere, 1960’larda kişi başına gelir olarak Japonya ile Türkiye arasında bir kopuş sözkonusu değildir.

Japonya’da 1960-1975 döneminde iş gücü piyasasına katılım oranının oldukça yüksek olduğu (1955’te %70, 1975’te %63) ve buna rağmen

58 Bu dönem ve öncesi ile ilgili olarak çok güvenilir istatistik serileri mevcut değildir. Örneğin yukarıdaki tarihle ilgili veriler başka kaynaklarda daha farklı zikredilmektedir. Sunar’ın 1968 yılı ile ilgili olarak alıntılacağı bir rakama göre bu yıl için Türkiye’de kişi başı millî gelir sadece 340 Dolar düzeyindedir. Bkz. Sunar, *a.g.e.*

men işsizlik sorununun sözkonusu olmadığı yukarıda ifade edilmişti. Gerçekten de Japonya'da 1975'e kadar işsizlik oranı %1.9'u aşmamıştır. Türkiye'de ise hiç bir zaman bu seviyeye düşmemiştir. Örneğin resmi istatistiklere göre 1960'ta %3.1 olan işsizlik oranı, 1975 itibarıyla %8'e çıkmıştır. Aslında bu oranlar oldukça iyimser verilerdir. Zira bu rakamlar ölçebildiği kadarıyla açık işsizliği vermektedir. Türkiye'de işgücü piyasasına katılım oranının özellikle kadınlar arasında ve taşrada çok düşük olduğu bilindiğine göre gizli işsizliğin ilave edilmesi durumunda bu rakamın aslında çok daha yüksek seyrettiği tahmin edilebilir.⁵⁹

Bu verilere son ama oldukça önemli bir değişken olarak gelir dağılımı ilave edildiğinde Türk Modelinin sözkonusu yıllardaki çarpıklığı daha da netleşmektedir. Tablo 1'de çeşitli ülkelerdeki gelir dağılımı rakamları sunulmuştur. Türkiye ile benzer ülkelerin de sunulduğu tabloda, nüfusun en fakir %20'lik diliminin millî gelirden aldığı payın bu kadar az, en zengin %20'lik dilimin de bu kadar yüksek olduğu bir durum, sözkonusu mukayesenin yapıldığı dönemler itibarıyla başka bir ülkede görülmemiştir. Neticede sanayiler, bölgeler ve bireysel gelir arasında dengesiz ve eşitsiz bir dağılım oluşmuş, her düzeyde derin "düalite"ler yaratılmıştır.

Yüksek işsizlik, düşük ve bozuk gelir dağılımına bir de yüksek enflasyon oranları ilave edildiğinde, alım gücünün daha da düşük olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye 1960-64 arasında kontrol altında tutulan nispeten kabul edilebilir bir enflasyon oranı ile geçirmiştir. Bu dönemde Tüketici Fiyat Endeksine göre ortalama fiyat artışları 1.9 iken, 1965-70 arasında %5'i aşmış ve bundan sonra bir yandan dış şokların tetiklediği maliyet enflasyonu, diğer yandan artan bütçe açıkları ve kamu sektörü borçlanma gereğine paralel olarak 1970-74 arasında önce %13'lere, ardından da 1975-1979 arasında %33.5'e fırlamıştır. 1980 ise zaten "model"İN sürdürülemez olduğunu birçok göstergelerle tescillendiği, ardından da askerî darbenin geldiği yıldır. Model 1980 enflasyon kapanışını %110'luk enflasyon artışıyla yapmıştır.

Bu noktada büyümenin kaynakları ve bölüşüm ilişkileri üzerinde bir miktar durmak yerinde olacaktır. Birtakım nitelik farklılıklarına rağmen, devresel dalgalanmalara takılıp kalmadan Türk modeli bağlamında sürüp giden büyüme ve bölüşüm ilişkilerini, "Kemalist bürokratik kadrolar, sanayi burjuvazisi, sanayi işçileri ve köylülük arasında kurulmuş hassas dengelere dayalı, geniş tabanlı ve popülist nitelik-

59 Nusret Ekin, *Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, (ITO, İstanbul, 2000).

leri ağır basan bir koalisyon” olarak tanımlayan ekonomistler vardır.⁶⁰ Buna rağmen, tarım kesimi ve işçiler başta olmak üzere sisteme katılanların genel anlamda tatmini esas alınmış olsa da bunun adil olmadığı bir kez daha dile getirilmelidir. Zira sanayi kesiminin bu tür bölüşüm ilişkilerini kabul etmesi ancak iç talebe bağlı yüksek kârlılık esasına dayalı bir sistemin varlığıyla mümkün olmuştur. *Sürdürülebilir bir finansman kaynağına dayanmayan, kendi içinde gerekli finansal artışı yaratamayan verimsiz ve rekabet karşıtı bir sistemin çeşitli kesimler arasında kurduğu bu dengenin sürdürülemez olduğu 1980 itibarıyla netleşmiştir.*

1. Modelin Değerlendirmesi

Genel olarak tasvir edildiğinde, Türkiye’de 1948-1968 arasında sanayi ortalama olarak %6.8 oranında büyümüş olsa da, hızlı nüfus artışını absorbe edememiş, sanayinin “çekiminden” ziyade, taşranın “püskürtmesi” sonucu plansız şehirleşme yaşanmıştır. Şehre gelen insanların büyük bir talep patlamasına neden olması ve iç pazarı genişletmesi için hizmetler sektörünün verimli ve katma değeri yüksek olması gerekse de bu gerçekleşmemiştir. Gerçekten de imalat sanayi üretiminin %50’si sayısı bir milyonu aşmayan bir kesim arasında gerçekleşmiş, bu da pazarın büyümesini son derece daralttığı gibi iktisadî gelişmenin ne kadar dar bir zümre arasında arandığına işaret eder. Bir yandan kişi başına düşen gelir yetersiz ve bunun dağılımı oldukça adaletsiz iken, öte yandan kişi başına düşen gıda üretimi de azalma eğilimine girmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında adaletsiz gelir dağılımı, sanayideki büyük tekelleşme, giriş-çıkış engelleri, sosyal yapının katılığı gibi siyasal, sosyal ve politik nedenler sözkonusudur. Bütün bunlara rağmen, Türkiye’de İİS modelinin temel sorunu bir yanda modern sektör öte yandan da bunun gelişimini tahdit ve tehdit eden geleneksel sektör arasındaki derin düalıteden ziyade, tekelci bir yapılanma ile geleneksel işbirliği şebekesinin oldukça küçük bir pazarda bir arada yaşamak durumunda kalmış olmasıdır.

Görüldüğü üzere, planlı kalkınma döneminde İİS modelinin başarısı bağlamında takip edilen büyüme odaklı modelin hedeflerine varılmadığı gibi kısmen kat ettiği mesafeye rağmen bunun neticeleri geniş halk kesimlerine istihdam ve gelir artışı olarak yansımamıştır. O dönemde aynı klasmanda yer alan başarılı ülkelere nazaran Türk modelinin *başarısızlığını da adaletsiz bir şekilde* dağıttığı ifade edilebilir. Kı-

⁶⁰ Boratav (1983), Boratav, Keyder, Pamuk (1984)’ten alıntılanan Yeldan, a.g.e., s. 42.

saca, Türk modelinde büyüme ile iktisadî gelişme arasındaki bağın sözkonusu dönem itibariyle kurulamadığı ifade edilebilir.

Türkiye uygulamasında bir başka sorun, kaynakların kıtlığına rağmen ne sağlam bir finansal planlama yapılabilmiş, ne de “öncelikli sektör” seçiminin başarılı bir şekilde yapılabilmiş olmasıdır. (Sağlam) olmayan kaynaklarla aynı anda çok sayıda sektörde ve projede atılım yapılmak istenmiş, bu da projelerin gecikmesine, yarım kalmasına ve kaynak sıkıntısına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle süreç bütün planlama iddialarına rağmen, Birinci Beş Yıllık Plan hariç tutulursa, büyük oranda deneme yanılma biraz da gelişe güzel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bütün bunlar Türk modelini, *mübadele maliyetlerinin yükseklığı* açısından sürdürülmesi oldukça zor bir sürece sokmuştur.

Bütün bunlara rağmen kişi başına düşen millî gelir, büyüme, işsizlik ve enflasyon oranları gibi başlıca makro ekonomik veriler dikkate alındığında iki ülkenin 1960’ların başında bir birine yakın bir düzeyde olduğu, ancak aradaki farkın büyük bir hızla açıldığı dikkati çekmektedir. Aradaki farkın bu kadar hızla açılması bir yandan politikalar ve siyaset yapıcılarının başarısına bağlı iken, diğer yandan da tarihsel olarak geçmiş dönemden kalan ekonomik mirasın niteliği ve uluslararası gelişmelerin iki ülkeye yansımaları biçimiyle alakalıdır.

Japon Modelinin ortaya koyduğu bu performans sadece mukayeseli olarak ele alındığında değil, kendi gelişme çizgisi içerisinde değerlendirildiğinde de son derece çarpıcıdır.⁶¹ Yapılan hesaplamalara göre, üretim Tokugawa Döneminde 150, Meiji Döneminde 45 ve nihayet “millî gelirin ikiye katlanması” politikasının deklare edildiği 1960 sonrasında, 1963-1970 arasında tam 7 senede ikiye katlanmıştır.⁶² Japon Modelinin bu “altın çağ” değerlendirmesi kısaca bize, bunun sadece Türkiye’de değil, hemen hemen hiçbir gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede benzerinin olmadığını söyleme hakkını doğuruyor.

Gerek Japonya ile gerekse aynı süreçlerde Türkiye’ye nazaran daha başarılı olan diğer birtakım gelişmekte olan ülkelerle mukayese edildiğinde Türk Modelinin görece başarısızlığının arkasında aşağıdaki hususların da dikkate alınması gerekir:

61 Japonya’da sanayi politikalarının geniş ve derinlikli bir değerlendirmesi için bkz. Masahiro Okuno-Fujiwara, “Industrial Policy in Japan: A Political Economy View”, Paul Krugman (ed.), *Trade With Japan: Has the Door Opened Wider?*, (The University of Chicago Press, London, 1991), s. 271-303.

62 Rosowsky, *a.g.e.*

1. Türk Modeli başlangıçtan beri Türkiye’de var olan ekonomik ve toplumsal yapıyı fazla abartılı bir şekilde veri almıştır. Dolayısı ile ortaya çıkan fırsatlar “veri olan” bu durumu değiştirip geliştirmek için daha stratejik ve dinamik bir planlama ile süreç içerisinde ortaya çıkacak imkânlar yeterince hedeflenememiştir. Bu bağlamda İİS modelinin “kolay aşaması” aslında 1945’ler itibariyle bitirilmiş olmasına rağmen, ikinci ve daha ileri aşamalarında yapısal dönüşümü ifade eden dayanıklı tüketim malları, ara ve yatırım malları üretimi konusunda beklenen ve hedeflenen performans kaydedilmemiştir.
2. Planlı dönem, büyümeye ve büyüme oranlarına yeterinden fazla vurgu yaparak bunları gelişmenin temel belirleyici parametresi olarak görmüştür. Oysa büyüme ile kalkınma arasında ciddi farklılıkların olduğu zaman içerisinde fark edildiği gibi, büyümenin potansiyel olumlu sonuçlarının toplumun genel katmanlarına yayılmasının da otomatik olarak gerçekleşen bir süreç olmadığı anlaşılmış oldu.
3. Uzun vadeli birtakım gelişme stratejileri belirlenmiş olmakla beraber, bunları hayata geçirecek ekonomi politika ve araçlarının belirlenmesi sürecinde oldukça ciddi hatalar yapılmıştır.⁶³ Aşağıda kısaca bunlara yer verilecektir.

Her şeyden önce planlama, entegre bir sanayileşme anlayışına yer vermemiştir. Böylece iç tutarlılığı olmayan, parça, bütün ve alt parçalar arasındaki tamamlayıcılığı eksik kalan ve bunun sonucu olarak da geriye besleme ve pozitif dışsallık yaratma etkisi sınırlı kalan bir tecrübe sözkonusu olmuştur. İİS modeli, son derece içe kapalı normlarda ele alınmış, kamu sektörü bir yandan “katılımcı” bir yandan da “regülatör” konumunda bulunmuş, böylece sistem zaman içinde sert bir şekilde rekabet karşısı unsurlarca domine edilmiştir. Bu bağlamda sistemin yapısal karakterini kalıcı bir şekilde etkileyen husus sistemin rekabet karşılığının sadece dışarıya değil, aynı şekilde içeriye de yönelik olmasıdır. Piyasaya girişler bilinçli olarak ve belli kesimler lehine sürekli engellenerek bir yandan kamu kesimi tekelleri, bir yandan da özel kesim tekelleri aracılığı ile piyasada konsantrasyon oranı hızla yükseltilmiştir. Tarım başta olmak üzere güvenilir vergi kaynaklarından yoksun olan Cumhuriyet idaresinin başlangıçtan beri yaratılan kamu

63 Ziya Öniş, “Inflation and Import-substituting Industrialization: An Interpretation of the Turkish Case”, *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, İkinci Baskı, (Boğaziçi University Press, 1999) s. 31-43.

ve/veya özel sektör tekellerini önemli gelir kaynakları arasında gördüğü not edilmelidir.⁶⁴ Netice itibarıyla, İİS modelinin arkasında yatan korumadaki “geçicilik” prensibi veya F. List’in kendi zamanında savunduğu ve sonradan da “bebek sanayiler” argümanı ile ekonomi literatürüne giren “terbiyevî” korumacılık büyük oranda yerini “ebedî korumacılık” sendromuna bırakmıştır. Bu nedenle Japonya’nın zamanında başarıyla takip ettiği “*destek ve disiplin paradigması*” Türkiye’de tesis edilememiştir. Japonya’da sanayi dışarıya karşı korunuyordu ama içeride sektöre göre değişmek üzere optimum sayıda firmaların sektöre girmesi teşvik ve temin edilmek suretiyle bir rekabet ortamı yaratılıyordu. Buna istisna teşkil eden, yani kamu destek verdiği halde başarısız olan, kamu caydırmaya çalıştığı halde başarılı olan örnekler de elbette vardır.⁶⁵ Ancak bunların sayısı istisna değilse de, sanayi politikalarının başarısı konusunda genellemeler yaparak konuşmaya engel teşkil etmeyecek kadar da azdır. Yine de kalkınma süreçlerine devlet müdahalesini içerdiğinden dolayı, Japonya’da sanayi politikalarının performansı ele alınırken, ilgili sosyal bilimcinin benimsediği ideolojik duruş veya paradigmanın da gözden kaçırılmaması gerektirdiği vurgulanmalıdır.

Saf piyasa mantığına göre ele alanlara göre Japonya’da müdahalenin başarısı kısmî ve geçici olup, bunun böyle olduğu ancak uzun vadede ortaya çıkabilecektir. Bu kesim, 1990 sonrasının krizi nedeniyle kendilerinin ne kadar haklı olduğunu savunmaktadır. Öte yandan devlet müdahalesinin gereğine inanan kalkınma iktisatçılarına göre de sanayi politikalarıyla amaçlanan sonuçlar fazlasıyla elde edilmiş, 1980’lerin dönümünde Japonya ABD’den sonra en büyük ikinci ekonomi olmuştur. Bunlara göre günümüzdeki sorun, bu politikaların fonksiyonunu yerine getirerek görevini ve ömrünü tamamlamış olmasına rağmen, hâlâ bunlara yapışıp kalınması ve gerekli olan yeni bir aşamaya geçişteki gecikme, reformlardaki zamanlama ve bunların sıralamasındaki aksaklıklardır.

Türkiye bağlamında bakıldığında dışa açılmanın kaçınılmaz olduğu mesajını veren, bu nedenle sanayinin şimdiden buna hazırlanmak üzere kendi içinde bir rekabete girmesi gereğini öne çıkartan rekabetçi prensipler dışlanmıştır. Korumacılık bu haliyle etkinlik kriterinden uzaklaşarak, yüksek birim maliyetlere neden olmuş, bu da oldukça yüksek “mark up” fiyatlama yoluyla tüketiciye yansıtılmıştır. Halbuki, sözkonusu korunan ve desteklenen sektörlerin uzun vadede ölçek

64 Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, (Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974).

65 Bu konuda Johnson (1992)’de bolca örnek zikredilmektedir.

ekonomileri yoluyla birim maliyetleri düşürmesi ve uluslararası kalite standartlarını yakalaması ve böylece tüketici refahını artırması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda Japonya'da içerideki yüksek fiyatlarla sübvansede edilen yerli sanayici, hiç olmazsa bunun karşılığında dış piyasalarda son derece başarılı bir şekilde rekabet ederek yüksek bir piyasa payına sahip olabilmiş, ülkeye döviz kazandırmış, yeni üretim ve istihdam sahalarının yaratılmasına imkân vermişti. Gerek korumacılık nedeniyle toplanan gelir, gerek şirketlerin ihracat performanslarıyla ülkeye kazandırdıkları dövizin çeşitli dağıtım politikaları ve mekanizmasıyla tarım başta olmak üzere çeşitli sektörlerle istihdam ve gelir artışı sağlayacak şekilde kanallı edilmesi, sistemin mağdurlarının durumunu hızla iyileştirmiştir. Böylece daha önce sözü edilen orta sınıf toplumu yaratma ideali büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Gerçi sistemin bu "eşitlikçi" boyutunu dikkate alan birtakım "aşırı" eleştirel görüşler, Japon Modelini, "özel mülkiyete izin veren komünizm" olarak değerlendirmektedirler.⁶⁶ Sistemi bu şekilde tasvir edenlerin yaklaşımlarının arkasında zım-nî olarak içerilen bir eleştiri de vardır. O da, sistemin fırsat eşitliğinden ziyade elde edilen neticelerin eşitliğine yaptığı bu aşırı vurgunun artan oranlarda etkinlik kayıplarına ve 1990 sonrasında düşen performansa neden olduğudur.⁶⁷

Açıkça anlaşılacağı gibi, İİS modelinin en büyük handikapı, ortak bütçeden sağlanan koruma ve teşviklere karşılık, gerekli performans kriterleri eşliğindeki "kontrol ve disiplin" mekanizmasının sağlanmamış olmasıdır. Ayrıca yanlış olan da birçok ülkede uygulanan İİS modelin bağlamındaki müdahalecilik değil, bunun iktisadî rasyonaliteye uygun olarak gerçekleşmemiş olmasıdır. Açığıdır ki bu makalenin yazarı, "müdahalenin iyisi ya da kötüsü yoktur, müdahalenin bizatihi kendisi tanım gereği kötüdür" şeklindeki aşırı doktriner katılığı veya ideolojik perspektifi peşinen reddetmektedir. İşte bu müdahalenin "piyasa yapıcı" biçimde gerçekleşmesi, sadece Japonya'da değil, aynı zamanda Asya Kaplanları olarak tabir edilen birçok ülkede de uygulanan ve Dünya Bankası uzmanlarının "piyasa dostu" şeklinde bir *ad takriği*⁶⁸

66 Douglas Moore Kenrick, *The Success of Competitive Communism in Japan* (Macmillan Press, London, 1998).

67 Jon Woronoff, *The Japanese Economic Crisis* (Macmillan, London, 1996).

68 Gerçekten de bu biraz da zorlama bir ad takmadır. Zira sadece Japonyada değil, birçok gelişmekte olan ülkede benzer şekilde sanayi politikaları üzerinden gerçekleşen devlet müdahalesinin başarılı olduğu inkâr edilemez bir şekilde ortaya çıkınca, Dünya Bankası uzmanları -bilhassa Japonların ısrarlı baskıları sonucunda- ortaya çıkan bu olgunun "adını koymaya" karar

bir müdahale esastır. Ne var ki, seçilmiş siyasetçiler ve bunların atadığı bürokratlarla işadaminin karşı karşıya gelmesini zorunlu kılan bu süreçte müdahalenin kamunun menfaatleri ve iktisadî gerçeklere uygun gelişip gelişmemesi, büyük oranda o toplumda var olan sınıf ilişkilerine bağlıdır. Bu bağlamda “iyi müdahale”nin yapılıp, “kötü müdahale”den kaçınılması, yani “asil-vekil” (*principal-agent*) sorunundan kaçınmak için kurumsallaşmış bir iktisadî ortamın sağlanmış olması gerekmektedir. Bununla kastedilen husus, rasyonel bir regülasyon mekanizması, baskılardan ve çıkar ilişkilerinden yalıtılmış otonom ama şeffaflığa ve denetime açık bürokratik süreçler ve siyasal istikrarlıdır. En genel anlamda ise şeffaf, rekabetçi, denetlenebilir ve hesap veren bir sistemin ikamesi en ideal olanıdır.

İster 1930’ların katı devletçilik dönemi, ister 1960 sonrasının karma ekonomi dönemi olsun, Türkiyede devlet doğrudan ekonominin içinde bulunmuş, kontrol ve denetimi elden bırakmamış, kaynak dağıtım mekanizması üzerinde yoğun tesirlerde bulunmuştur. Ancak yukarıda vurgulanan rasyonel müdahalenin unsurları pek varlık alanı bulamamıştır. Öte yandan bunun da son derece “bilinçli” bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de Türkiye’de devlet, başlangıçta iddia edildiğinin tersine plan yoluyla kaynak dağıtımına pek yanaşmamıştır. Zira daha önceden belirli prensip ve kuralların vaz’ edilmesi, şeffaf ve denetlenebilir olması Türk Modelinin başlangıçtan beri sıcak bakmadığı hususlardır. Bunun biraz da “hükmetme” (yönetebilme değil!) kabiliyet ve kapasitesini kaybetmemek adına kuralsızlık ve keyfiliğe sığınma refleksi olarak okunması mümkündür. Öte yandan bu durumun ortaya çıkmasının sadece devlettarafından değil, aynı za-

vermişlerdir. 1990 sonrasında yoğunlaşan bu arayışların neticesinde ulaştıkları netice mealen şöyle özetlenebilir: “Devlet müdahalesi, ama bunun piyasa dostu olanı makbuldür. Bu ülkelerin kalkınma süreçleri üzerinde gerçekten olumlu rol oynayan da müdahalenin bu piyasa ile uyumlu niteliğidir”. Bu konuda bkz. Robert Wade, “Japan, the World Bank, and the Art of Paradigm in Maintenance: The East Asian Miracle in Political Perspective”, *New Left Review*, May-June, no. 217, 1996. Bu tartışmaların sonucunda IMF ve Dünya Bankası’nın aşırı “piyasacı” vurgusunu kısmen yumuşatarak, içinde bulunulan ülkenin kendi koşullarına göre birtakım müdahalelerin olabileceğini, reformların zamanlamasının, sıralamasının ve hızının da kısmen değişebileceğini vurgular hale geldiğini de görüyoruz. Bu konuda son bir çalışma için bkz. İbrahim Öztürk, “Paradigm Clash in Central Asia: The Japanese Perspective on Development in Transition vis-a-vis the World Bank”, E. Efeğil (ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post-Cold War Era* (Research Center for Turkestan and Azerbaijan (SO-TA), Haarlem, 2002) s. 527-552.

manda bu sürecin başlıca muhatapları olan işadamları, bürokratlar ve siyasetçiler tarafından da talep edildiği anlaşılmaktadır.

Bu “denetleme ve denetlenme paradigması” konusundaki zımnî işbirliği sayesinde devlet adaletin tevzii ve kaynakların tahsisindeki keyfîlik ve kurnalsızlık sayesinde işadamı başta olmak üzere çeşitli toplum kesimlerini tedirgin ederek bağımlı hale getirmekte ve bu tür bir denetim ve yönlendirme mekanizmasıyla içeriğini resmî ideolojiden alacak şekilde tanımlanan “devletin bekası”nı temin ettiğini düşünmektedir. Aslında tarihsel olarak devletin (zaten bilinçli bir şekilde oluşmasının önüne geçilmiş olan) sınıf ve zümre çıkarlarında oldukça bağımsız ve otonom olan devlet aygıtının bir süre sonra nasıl olup da bu denetlenlerin denetimine girdiği son derece ilgi çekici bir araştırma konusudur.⁶⁹ Devletin tarihsel süreçlerde vatandaş (*teb'a*) ve mülkiyet hakları üzerinde yarattığı bu tedirginlik alışılmadık bir durum değildir. Müsadere uygulaması bunu tarihsel iz düşümlerinden birini teşkil etmektedir.

Devlet kurduğu bu denetim sonucu yukarıda ifade edilen neticeyi aldığını düşünürken, “denetlenen” *yanaşma veya sığınma psikolojisi* içerisindeki işadamı da kendisinden istenen tarzda davranmanın karşılığında doğrudan devlet tarafından doğrudan veya dolaylı yollarla korunup gözetilmeyi beklemektedir. Devletin güç kullanımı, oyunun kurallarını muğlak tutmak ve/veya değiştirmekte gösterdiği “keyfîlik”, başlıca toplumsal aktörlerin sergilediği bu itaat sayesinde en aza indiriliyordu. Devletin “kerim” kanatları altında başka birçok dışsal belirsizlikten kurtulmuş ve kendisini garanti altına almış oluyordu. Böylece birçok işadamı sırf resmî ideolojiye yaklaşarak onun sayesinde rekabetten yalıtılmış kapalı bir toplumda istikbal arıyordu. Bu arada bürokrat ve siyasetçi de, devletin çeşitli adlar altında gerçekleştirdiği rant dağıtım sürecinde yaptığı “aracılık” nedeniyle kariyer ve siyasi amacına hizmet etmiş oluyordu.⁷⁰ Sayıca az olsa da, sahip olduğu parasal ve diğer imkanlarla iş aleminin daha etkin bir şekilde örgütlenerek devletin müdahil olduğu süreçlerde “rant kollama” yoluyla korumacılığın uzun vadeli hedeflerini çoğunluğun aleyhine sapmaya

69 Bu konudaki bir çalışma için bkz. İbrahim Öztürk, “Türkiye Ekonomisinde Devlet Sorunu”, *Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 1, 2002, s. 127-164.

70 İşadamı ve devlet arasındaki ilişkilerin incelenmesi için bkz. Ayşe Buğra, “Political Sources of Uncertainty in Business Life”, *Conference on the Dynamics of States and Societies in the Middle East* (Cairo, 1989); “The Turkish Company as a Social Institution”, *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, Boğaziçi Üniversitesi, Cilt 4, s. 1, Kış 1990, s. 35-51; *Devlet ve İşadamları* (İletişim Yayınları, İstanbul, 1995).

uğrattığı daha önce vurgulanmıştı. Böyle bir ortamda uzun süre korunan ve kayırılan işadamlarının gelişen teknolojiye uygun olarak, birim maliyetleri düşürücü üretim teknoloji ve tekniklerine geçme zarureti duymamasına, rekabetçi bir yapıdan daima uzak kalmasına ve sonunda devletle kurulan “ortak yaşam kültürü”nü bir gereği olarak korumacılık talebinin sürekli hale gelmesine neden olduğu görülmektedir. Bu simbiyotik ilişkilerin artan oranlarda yapısal bir katılığa neden olduğu, devletin kendi elleriyle yarattığı bir “Frankenstein”ın zaman içerisinde yaratıcısını kontrol altına aldığı bir sürece dönüştüğü görülmektedir.

Korumacılık politikalarının “teşvik ve disiplin” konusunda birçok kez paradoksal durumlar içerdiği ve “zararsız” veya “yan etkisiz” bir müdahalenin neredeyse imkansız olduğu bilinmesine rağmen, kalkınma sürecinde devletin hepten pasif kalmasının daha büyük zararlara yol açacağı, belki geri kalmışlığın sürekli hale gelebileceği de gerçekçi bir endişedir. Ancak burada müdahalenin hiç olmazsa pozitif etkilerinin negatif etkilerini domine etmesi garanti edilmelidir. Kısaca Japon Modeline kıyasla Türk Modelinin bu negatif unsurlar tarafından domine edildiği söylenebilir. Bu makalede devlet müdahalesinin verimli olması için gerekli koşullardan bahsedildi. 1970'lere kadar olan süreçte Japonya örneğinde doğruların, Türkiye örneğinde ise yanlışların fazla olduğu gösterilmiş oldu. Ancak bu iki ülkeden başka ülke örnekleri de incelendiğinde, devlet müdahalesi olmadan gerçekleşen sağlıklı bir kalkınma hikayesinin sözkonusu olmadığı iktisat tarihinin bize öğrettiği temel verilerdendir.

2. Genel Değerlendirme

Çalışmada bu aşamaya kadar iki ülkedeki kalkınma modelinin kökenleri üzerinde duruldu ve tarihsel mirasın kalkınma süreçleri üzerindeki derin tesirleri incelendi. Bu bağlamda iki modelin birbirine “kısmen” yakınsadığı İDS sonrasında, özellikle 1960'lar civarında bu iki modelin değerlendirmesi yapıldı. 1960 ve sonrası iki modelin performansının oldukça radikal bir şekilde birbirinden koptuğu gösterildi. Böylece tarihsel süreçlerin, tecrübenin ve mirasın rolüne vurgu yapılmakla beraber, sonradan yapılan doğru ve yanlışların kalkınma süreçleri üzerindeki etkisi de tartışılmış oldu. Aynı şekilde dış faktörlerin iki ülkenin iç yapılarına nüfuz edişindeki farklar da oldukça açıklayıcı değişkenler olarak analize girmiş oldu. Aşağıda tarihsel ögelere daha fazla yer vermeden, ancak bu tartışmayı da zihnimizin arka planında tutarak daha yeni gelişmeler bağlamında kısa bir tartışma, sonuç yerine sunulmaktadır.

a. Amerikan Sendromu: Türkler Asker, Japonlar Finansör!

IDS sonrası kurulan düzende Türkiye de Japonya gibi Amerikan eksenli dünya düzeninde yer almıştır. Bu düzende hem Türkiye hem de Japonya sadece birer stratejik müttefik olarak ele alınmamış, geçmişlerinden gelen potansiyelleri de dikkate alınarak aslında sürekli denetlenmesi gereken bir konumda değerlendirilmiştir. Bu denetimde Türkiye büyük bir askerî güçle üç kıtanın kesişim alanında “ileri uç” veya devasa bir “askerî üs” görevi üstlenmiş, bu gücün askerî ve teknolojik yapısı büyük oranda NATO eksenli bir yapılanmanın içerisinde kontrol edilmiş, teknolojik ve teknik dayanakları Amerika’ya bağımlı tutulmuştur. İttifakın “strateji” boyutuna sürekli vurgu yapılmakla beraber Türkiye, Amerika’nın iktisadî alanda bir partneri asla olamamış, tersine IMF aracılığı ile sürekli borçlu tutularak bağımlılık sendromu derinleştirilmiştir.

Japonya ise ordusu ve yasal istihbarat teşkilatı dağıtılarak Türkiye’ye göre daha ileri düzeyde denetim altına alınmış olmasına rağmen, bir yandan tüketim ve hammadde bağımlılığı açısından sahip olduğu iç pazarın büyüklüğü, öte yandan da Asya’da işgal ettiği özel müttefik konumu nedeniyle içinde bulunduğu Amerikan bağlaşıklığı bu ülke üzerinde farklı tezahür etmiştir. Japonya askerî harcama yapmadan savunmasını Amerika’ya ihale etmiş, örneğin Türkiye gibi Kore’de savaşmak yerine, bu savaşın arkasındaki mal ve hizmetleri temin eden, müttefiklerden büyük oranda iş ve teknik imkanlar alan bir ülke olarak bu önemli uluslararası krizden kârlı çıkmıştır. Bir başka ifadeyle Türkiye Amerika için askerî müttefik iken, Japonya büyük bir ticaret ortağı olarak görülmüştür. Amerikan ittifakı Türkiye’ye her seferinde artan oranlarda askerî, siyasî ve maddî bir yük olarak geri dönmüştür. Amerikan düzeninin bir parçası olmak Türkiye’ye neredeyse bütün komşularını hem ticarî ortak olarak kaybettirmiş, hem de bunları bitmeyen düşmanlık ve terörün beslenme kaynağına çevirmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye Amerika için elini sürekli taşın altına sokarken, gerektiği zaman elini bu taşın altından çekememiştir. Türkiye, Batı ile medeniyetler düzeyinde çatışan coğrafyanın mirasını tüm ağırlığıyla taşıyan bir ülke olduğundan, yaşadığı bütün konjonktürel krizlere rağmen daima yüksek bir “özümlü ağırlık” sahibi olmuş, bu nedenle de sürekli gözlem altında tutulması gereken bir ülke konumunda görülmüştür. İşgal ettiği bu konum hasebiyle, jeostratejik bir coğrafyada bulunan Türkiye’nin derin krizlere sürüklenmesi kadar, tamamen kendi başına bırakıldığında sergileyeceği tavır da aynı oranda tedirgin edici bulunmaktadır. Zira Türkiye olaylara yön verecek in-

siyatif almanın iktisadî, siyasî, askerî ve hatta beşerî kaynaklarına henüz sahip olmasa da, birçok bölgesel ve bununla bağlantılı global planları altüst edebilecek “oyunbozanlık” yeteneğine haiz bir ülke olarak görülmektedir. En azından aşırı duygusallık ve bunun neden olduğu “irrasyonallite”nin Türkiye’yi “söz dinlemeyen” ve bağımsız kararlar alma konumuna koyabileceğinden çekinilmektedir.⁷¹

Oysa Japonya kısa yayılmacı geçmişine rağmen, böyle büyük bir iddianın sahibi de mirasçısı da değildir. Japonya’nın bir zamanlar içine girdiği oldukça romantik “geç imparatorluk” hayalleri de İDS ile beraber yok edilmiş, Japonya bütün iddialarından arındırılmış ve büyük oranda bir Amerikan uydusu haline gelmiştir. Dolayısı ile Amerika için değeri, Amerikan yayılmacılığının devamı bağlamında ifade ettiği ticarî ve finansal katkısıyla ölçülür hale gelmiştir. İDS sonrasında Japonya ile Türkiye’nin Amerika ile olan “stratejik ortaklık” konumu, Japonya açısından içerdiği aleyhte durumlara rağmen Japonya’ya kazandırdığı artı değer iyi bilinmektedir. Japonya, İDS öncesinden farklı olarak, uluslararası sistemin istikrarının kendisi için ifade ettiği stratejik değer farkındadır. Hem sanayisinin sürekli büyüyen girdi temini, hem de dış satımın sürekliliği açısından “Amerikan Barışı”na dayalı uluslararası sistemin istikrarı, bir asırdan beridir kurmak istedikleri sanayi imparatorluğu hedefleri dikkate alındığında Japonya’ya sunulan bir “kader öpücüğü” idi. Japonya’nın artan oranlarda bir “barış saplantısı” içine girmesi veya “çek yazıcı” konumuna rıza göstermesi biraz da bu nedenledir.⁷²

Öte yandan Türkiye’nin öneminin ne zamanlar ortaya çıktığına bakmak bu anlamda öğreticidir. Açıktır ki, uluslararası ve bölgesel askerî ve siyasal tansiyonun arttığı dönemlerde Türkiye’nin önemine vurgu yapılırken, uluslararası istikrarın korunabildiği zamanlarda da Japonya’nın değeri artmaktadır. İstikrarın katkısı Japonya’ya artan düzey olarak dönerken, askerî krizlerde değeri anlaşılan Türkiye’nin bu-

71 Bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye’nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs çıkartması bunun tipik bir örneğidir. Yine 2003 yılının başında gerçekleştirilen II. Körfez Savaşı sırasında Türk Ordusunun Kuzey Irak’a girmesi ihtimalinin dünyada yarattığı “infiial” bu korkulara işaret etmektedir. Aynı şekilde Balkanlar’da, Kafkaslar’da, Orta Doğu’da meydana gelen derin sarsıntılarda Türkiye’nin imparatorluk vizyonunun herkesin kafasında canlanması da Türkiye’nin özgül ağırlığına işaret olarak alınabilir.

72 Bu konudaki bir çalışma için bkz. Ryo Sana, “The Ambitions and Limitations of Japan’s Foreign Policy in the Post-Cold War Era: Losen the Ties or Reaffirm the U.S.-Japan Alliance”, *East Asian Institute Reports*, Columbia University, 1996.

nu barış zamanlarının iktisadî değerine tahvil etmesi pek gerçekleşmemiştir. Bunun sınırları en iyi ihtimalle IMF'den borçlanmanın daha bir mümkün hale gelmesidir ki bunun artan bağımlılık ilişkisi anlamına geldiği bilinmektedir. Amerika'nın nezdinde Türkler savaş döneminin askeri, Japonlar bu savaşın finansörü olarak görülmekte, savaş sırasında iki ülke de Amerika açısından kocaman bir üs veya ileri karakol olarak görülmektedir. Barış döneminde Japonya ticarî bir ortak, Türkiye iktisaden Avrupa'da, siyaseten Amerika'da ama bu nedenle de Amerika'dan istediği güveni devşiremezken, Avrupaya'da kalıcı partner güveni aşıl原因amayan bir sarkaçta gidip gelmektedir. İki arada bir derede, olmayan ve ölmeyen bir kararsızlık ve belirsizlik halinin, zaten Türkiye'ye biçilen en optimal durum olduğu bu alt başlık altında sunulan en temel iddiadır.⁷³

b. Ortak Acılar: Kenetlenme mi, Kavga Konusu mu?

Tarihten gelen endişeler ve tecrübeler ile IDS sonrasının travmaları Japonların Türklere nazaran daha erken ve güçlü bir toplumsal barışa ulaşmalarını kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu nail olmuştur? Bilindiği üzere Japonların tarihte hiçbir zaman kalıcı veya uzun süren işgale ve esarete maruz kalmamış olmalarının onlara müthiş bir ulusal gurur sağladığı son derece yaygın bir söylemdir. Oysa tarihte ilk defa Japonlar IDS'nda feci bir mağlubiyet tatmışlar ve gururları bu kadar derin

73 Bu iki blok arasında bugüne kadar Türkiye'nin tercihini yapmadığı iddiası kolaycı bir yaklaşımdır. Birincisi, Soğuk Savaş döneminde ABD-Avrupa ayrışması olmadığı gibi Avrupa tamamen ABD ittifakının bir parçası idi. Soğuk Savaş sonrasında ise ayrışmanın niteliği henüz netleşmiş değildir. Bu kısmen ve ilk defa ciddi bir şekilde Amerika'nın Irak'ı işgat etmesi nedeniyle yaşanmış, sonuçları ise henüz alınmamıştır. Üçüncü olarak da Türkiye'nin bunlardan birinden yana kesin tercihini yapmasına bu iki güç ekserininin Türkiye'ye karşı takındığı güven vermeyen tavır izin vermemiştir. Bu güçler Türkiye'yi "iki arada bir derede" bırakacak şekilde ne yanlarına çekmişler, ne de uzaklaşıp yeni arayışlara girmesine müsaade etmişlerdir. Türkiye'nin ise bu kısır süreci durdurabilecek yeteneğinin, çeşitli iç ve dış nedenler yüzünden, olmadığı söylenebilir. Türkiyede Avrupa'ya yönelik olarak var olan derin kuşku ve endişelerin aynı şekilde ABD için de artan oranlarda var olduğu bir kez daha ama bu kez daha bilimsel yöntemlerle yapılan bir çalışma ile de tescillenmiş oldu. 2003 yılının Haziran ayı başı itibariyle sonuçları açıklanan bir çalışmaya göre (bkz. www.people-press.org) Türk halkının %80'den fazlası için ABD'nin Türkiye için bir askerî tehdit olduğu anlaşılmaktadır. Adına "stratejik işbirliği" denen elli seneden beridir sürdürülen bir birliktelikten geriye kalan bu tedirginlik, aslında bu iki güç ile olan münasebetlerin, (Türkiye'de devlet ve işadami arasındakiine benzer bir şekilde) "şerrinden emin olmak istediği" bir gücün karşısında değil yanında yer almak zaruretinden kaynaklandığını göstermektedir.

bir şekilde kırılmış oldu. Japonlar Türklerin BDS sonrasında Kurtuluş Savaşı'nda yaptığı gibi bu mağlubiyeti bir karşı savaşla meydan okuyarak telafi edemediler. Tam anlamıyla dize gelerek boyun eğmiş bir şekilde düşmanlarının merhametine kalmışlardır.⁷⁴ Böylece deşarj olacak, ulusal gururu onaracak bir meydan okuma sözkonusu olamayınca, Japonlar bütün himmetlerini iktisadî fetihlere yöneltmişlerdir. Zaten Amerika da patlak veren amansız Soğuk Savaş nedeniyle Japonya'yı cezalandırılacak ülke kategorisinden hızla çıkartarak destek vermeye başlamıştır. Meiji Döneminden beri elde ettikleri neredeyse bir asırlık tecrübe onlara çağın askerî değil iktisadî fetihler çağı olduğunu zaten göstermişti. Doğrusu, iktisadî zaferlerin birgün diğer zaferlere da kapı aralayabileceğini biliyorlardı. Bu beklentinin toplumsal şuur altında tazeliğini koruduğu iddiası gerçekçi gözükmektedir. Bu kenetlenmede elbette ulusal harmoni ve neredeyse hiçbir yeraltı zenginliğinin olmaması çok önemli bir katkı yapmıştır. Sözü edilen nedenlerden ötürü Japonlar birbirine kenetlenerek dayanışmacı bir cemaat havasında, adanmış bir psikolojiyle çalışabildiler.

“Ortak acılar” konusunda Türklerin tecrübe dağarcığı bir hayli kabarık olsa da, Japonya'ya göre toplumsal yapının farklılığı ve bizatihi Türklerin kendilerini tarih içinde konumlandıkları yer ve psikoloji itibarıyla krizler iki toplumda farklı travmalar yaratmıştır. Türkler yaşanan çöküş ve dağılmalara rağmen, neticede fetih yoluyla kazandıkları toprakları kaybettiler. Buraları elde tutmak çabasının bedelini asırlarca ağır ödediler. Türkler askere giderken, “azınlıklar” cizye karşılığı (bedelli askerlik) askerlik yapmadılar. Zenaat, ticaret ve finans onların elinde oldu. İlk fırsatta ulusal kimlikleri ağır basıp bağımsızlıklarını ilan ettiler. Dolayısı ile belki de asırlık yorgunluklardan sonra toprak kayıpları moral bozduğu kadar, ağır bir yükten kurtulmak olarak da görülebilir.

Son ulusal kenetlenme ve direniş Kurtuluş Savaşı nedeniyle yaşandı. Sıra “son kale” olarak algılanan Anadolu'ya gelince her şey değişti. Türkler belki de Dandanakan Savaşı'ndan sonra tarihlerinin en büyük dayanışmasını bu varlık mücadelesin dolayısı ile vermiş oldular. Türkler tarihleri boyunca hiç esir düşmemişlerdi. Bunu bir kez daha gösterdiler. Daha diğer devlet yıkılmadan devlet kurma maharetlerini, hemen yanına bir ikincisini ilan ederek gösterdiler. Türkler esir olmadık-

74 Amerikan işgalinin Japonlar için nasıl bir izmihlâle neden olabileceğini anlamak için İDS sonrasında imzalanmak üzere masaya getirilen anlaşma metnine bir bakmak yeterlidir. Bu metin için bkz. Tsuru Shigeru, *Japan's Capitalism: Creative Defeat and Beyond* (Cambridge University Press, Cambridge, 1993).

ları gibi, BDS sonrasında “mağluplar safında” oturdukları bir durumda bile Çanakkale’de “yedi düvel”i durdurabilmişti. Kurtuluş Savaşı’nda enkazın küllerinden bir bağımsız devlet kurmuşlardı. Orduları muzafferdi. Dolayısı ile asırlarca vuruşarak geriledikleri son noktada zaferle kapatmışlardı hesabı. Dolayısı ile Türkler diz çöktürülemediler. Esaret korkusu gündemlerini pek işgal etmediği gibi, asırlarca Batı’ya galebe çalan dünya devleti Osmanlı’nın⁷⁵ mirasçıları olarak son derece yüksek bir öz güven sahibidirler. Kısaca içerideki bir “ulusal” kenetlenmenin “dış tehdit” boyutu yeterli değildi.

Ayrıca ulus-devlet yaratma konusunda verilen biteviye çabaya rağmen bunun pek gerçekleşmediği de bilinmektedir. Dış güçler ile çeşitli düzeyde ve amaçla iletişim içinde olan kesimler sürekli var oldu. Bu kesimlerin stabilize edici etkisi Türkiye’nin zaafiyet içine girdiği her durumda artmış oldu. Ayrıca kaynakları zengin ve kendi kendine yeterli bir ülke olarak Türklerin iktisadiyat konusunda, bilhassa tasarruf, dış ticaret ve üretim konusunda aşırı tedirgin olması imkansız gibiydi. İDS sonrasında Türklerin Japonlara göre toplumsal bir uzlaşta elde etme konusundaki göreceli başarısızlığının arkasında iktisadî geri kalmışlığın yanısıra, birincisi çok temel, diğer ikisi göreceli olarak sıralan üç husustan daha bahsetmek gerekir. En temel neden olarak, Türkiye’de kurulan “düzen” halka dayanmak yerine ona açık bir dayatma şeklinde katılmış ve bu sürekli hale gelmiştir. Halkın otantik değerlerinin ve toplumsal faylarda saklı kalan enerjinin açığa çıkması birçok kez Türkiye’deki “elitler koalisyonu”nu tedirgin etmiştir. Bu nedenle hal-

75 Toplumsal hafızada oluşturduğu “itici güç” ve öz güven açısından şu alıntı çarpıcı olsa gerekir: “1525-1571 arasında, Osmanlı Devleti, siyasî bakımdan gerçekten bir dünya devleti rolünü üstlenmiştir. Avrupa’da Fransa’yı destekliyor, İspanya’ya karşı Endülüslü Müslümanları ve Hollanda isyancılarını bağımsızlık mücadelesinde teşvik ediyor; Hindistan’da Güccerat Sultanlığı ve Sumatra’ya top ve kale yapmak için bir Osmanlı uzman heyeti gönderilmiştir. Kazan ve Astrahan’dan Ruslar’ı atmak için Don ve Volga arasında kanal kazmak için Don Nehri üzerinden bölgeye bir donanma gönderiyor; Orta Asya Hanlarına Safevi’lerle mücadelelerine yardımcı olmak üzere, ateşli silahlarla donatılmış bir fırkayı sevk ediyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti yalnız siyasî bakımdan değil, ekonomi bakımından da kıtalar arası ticarete bir geçit bölge olmaya çalışıyordu. 16. yüzyıl ortasında Avrupa’da baharat ticaretini elinde tutan Yahudi Mendés ailesi Amsterdam’dan gelip İstanbul’a yerleşecektir. Kanunî, müttefiki Fransa kralı I. François’ya 100 bin duka altını yardım yapmış ve onun halefi II. Henri, Osmanlı’dan iki milyon altın bir istikraz yapma girişiminde bulunmuştur.” Halil İnalcık, “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Doğu-Batı*, sayı 17, Kasım Aralık, 2001-02, s. 27.

kıyla ve temel değerleriyle kavgalı bir rejim görüntüsü halkı sisteme yabancılaştırmış, çeşitli kanallardan “pasif” de olsa sisteme karşı bir duruşu benimsemiştir. Bir ülkenin millî “güç endeksi” askerî, ekonomik gücü kadar, coğrafi konumu, tarihsel birikimi ve devletle dayanışma ve kader birliği içerisinde olan halk iradesi ile ölçülebilir. Türkiye’de geniş halk katmanları ile sistemin en tepesindeki seçkinler koalisyonu arasındaki kader birlikteliği oldukça sorgulanabilir bir deformasyon sürecine girmiştir.

Diğer tali etmenlerden ilki, Batı’nın ve Amerika’nın Türkiye’yi aslında sürekli olarak “ölmeyen ve olmayan” konumunda görmek istemesi, istikrarsızlaştırmak için sürekli bir şekilde çaba sarfetmesidir. İkinci tali neden de Türk toplumunun tarihsel olarak kriz çözme tekniklerinin Japonlara göre oldukça farklı olmasıdır.⁷⁶ Türklerde feodalite yaşanmadığından istisnalar ve bazı dönemler hariç, “kulun kula köleliği” gibi bir geçmiş sözkonusu değildir. Adalet dağıtan bir “baba” devletin kolları altında eşitlik esastır. İslam Hukuku nedeniyle de hak arama kanalları açık tutulmuştur. Dolayısı ile *kesimler arasındaki* uzlaşma yolu bir tahakkümden geçmemekte, tersine üst otorite ve ortak hukuk metinlerine istinad etmekteydi. Üç kıtada tesis edilen “Osmanlı Barışı”nın arkasında bu “baba” ve “kerim” devletin adil konumu kritik bir değer ifade etmiştir. Bu üst çatıyı temin eden devletin ortadan çekilip bizatihi kendisinin toplumsal kesimler ile problemlili bir hale gelmesi ve adalet tevzii mekanizmasının büyük etkisizliklere uğraması ile toplumsal katmanlarda derin boşluklar oluşmuştur. Heper’in vurguladığı gibi, getirilen yeni kurallar da devlet-vatandaş ilişkisini esastan değiştirecek yeni bir toplumsal örgütlenmeden ziyade merkezin gücünü tahkime yönelik olmuştur çoğu kez. Yöneten ve yönetilenin hukuka saygılı olmadığı bir ortamda vatandaşın hak ve görev spektrumunda bir denge oluşturamadığı bütün bu süreçlerde “yurttaş”, iktidar organıyla ayrıcalıklı ilişki kurabilen kişi olarak algılanmıştır.⁷⁷ Toplumsal kültür kriz yaratan ama bunun çözümünde daha fazla şiddete ve kaba kuvvete başvuran bir hal aldı. Çok kültürlü bir mozaikten, ulus-devlet yaratma çabasıyla adeta tornadan çıkmış gibi “resmî ideoloji doğruları”nın üretilme çaba ve ısrarı, toplumu farklı zenginliklere karşı düşmanca tavırlara yöneltti. Bu anlamda Japonlara nazaran Türk modernleşmesinin tarihsel birikimin imkan-

76 Japonların kriz çözme yol, yordam ve bunun arkasındaki kültürel ve psikolojik faktörler için bkz. S. N. Eisenstadt and Eyal Ben Ari, *Japanese Models of Conflict Resolution* (Kegan Paul International, London, 1990).

77 Metin Heper, “Osmanlı Devletinde Merkez-Kenar İlişkileri”, *Toplum ve Bilim*, sayı 9, 1979, s. 22.

larını yeni döneme taşıyamadığı ifade edilmelidir. Üç kıtada kurulan bir dünya devleti tecrübesinin yeni çağda bir itici güç olması gerekirken, artan oranlarda sırtımızda taşımak zorunda olduğumuz bir kambura dönüşmüş olması, çalışılması gereken önemli bir sorunsaldır.

c. Tarih: “İstikbal Köklerde”⁷⁸

İDS sonrasında Japonya'nın sergilediği başarının açıklanmasında tarihsel amillere vurgu yapılması gereğinde hemen herkes fikir birliği içerisindeydi.⁷⁹ Bu çalışmada Türkiye'nin tarihi birikimini kalkınma hamlesinin merkezine yerleştirerek bir motor güç haline getiremediği sonucuna varılmıştı. Japonya'da ise tarihsel süreklilikler toplumsal hayatın birçok alanında modernite ile birlikte yaşamaktadır. Geleniğin birikmiş tecrübesini arkasına alan toplum güven içinde yeniliklere açılabilir. Kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak ulusal değerler Japonya'da kalıcı bir yol haritası çizmektedir. Kısaca Japon Modelinde modernite ve geleniğin amalgamı bize, “istikbalin köklerde olduğu” metaforuna ulaşmak imkânı vermektedir. Bir ulusun hesap edilmedik zamanlarda sürpriz bir şekilde maruz kaldığı musibetlerden sıyrılabilme kapasitesi çok önemlidir. Örneğin tarihin örsünde klavlanan Türklerin böyle bir hasletin oluştuğu sıkça test edilen bir durumdur. Ancak, karşısına çıkan beklenmedik “hacet kapıları”nı değerlendirme ve içselleştirme kapasitesinin en az bunun kadar önemli olduğu da açıktır. Bunun ise daha önceden kurulmuş sosyal, siyasî, iktisadî ve idarî bir alt yapıyla mümkün olacağı kalkınma literatürünün başlıca öğretilerindedir.⁸⁰

Tarihsel süreçlerdeki farklılıkların savaş sonrası süreçler için de geçerli olan oldukça farklı “başlangıç koşulları”nı miras bıraktığı açıktır. Örneğin Japonya daha Tokugawa Döneminin sonlarına doğru (1800 sonrası) GSMH'sinin %50'sini tarım dışı sektörlerden elde ederken,

78 Ahmet Hamdi Tanpınar, gelecek geçmişin iyi anlaşılabilmesi ve okunmasıyla inşa edilebilir anlamında, “İstikbal, mazinin hazırındaki rasatından ibaret” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Alman düşünür Goethe de “Ne kadar geri giderseniz, o kadar ileriye görürsünüz” demektedir. Yine de bu düşünceleri çok çarpıcı olarak bu başlıktaki şekliyle ifade eden Mustafa Özel'dir. Bkz. Mustafa Özel, *İstikbal Köklerde* (İz Yayıncılık, İstanbul, 1996).

79 W.W. Lockwood, *The Economic Development of Japan* (Princeton University Press, New Jersey, 1954).

80 Bu konuda iktisadî kalkınma süreçlerinin son bir ampirik değerlendirmesi ve başlıca dersler için bkz. Irma Adelman, *The Genesis of the Current Global Economic System*, <http://www.berkeley.edu/~adelman/KEYNOTE.html> (çevrimiçi).

Türkiye’de 1927’lerde millî gelirinin %65’i tarımdan elde edilmekte idi. Halbuki 1927’den daha önce, 1917’ler itibariyle Japonya’nın sanayi devrimini tamamladığı ve bundan sonra bir yandan Batı ile arasındaki kalkınma farkını kapatmak için öğrenme süreçlerine devam ederken, bir yandan da kendine has modeli oluşturma çabası içine girdiği ve bunun özellikle 1930’larda yoğunlaştığı bilinmektedir.

İşte bu nedenle İDS’nda yediği büyük darbeye rağmen Japonya’nın savaştan önce kurulmuş olan devasa bir imalat sanayi sektörü sözkonusudur. Savaş amacıyla kurulsu da bu sanayinin savaş sonrasında büyük bir çabaya gerek kalmadan hızla ticarî amaç doğrultusunda yeniden organize edildiği bilinmektedir.⁸¹ Böylece kütleli üretimin önem kazandığı 1950 sonrasında birim maliyetleri en aza indirecek tarzda büyük ölçekli sanayinin alt yapısı hazır. Ayrıca bütün savaş kayıplarına rağmen elde kalan Japon neslinin hızlı bir sanayileşme atılımı için gerekli tecrübeye ve beşerî sermayeye sahip olduğu da bilinmektedir. Tokugawa Döneminin sonlarına doğru erkekler arasında okur-yazarlık oranı %50’ler düzeyine yaklaşmıştı. Türkiye’de 1948’de %31 olan bu oran 1968’de, yani Tokugawa Döneminden yaklaşık bir asır sonra bile %49’u ancak yakalamıştı. Dünya Bankası’nın istatistiklerine göre Tokugawa Döneminde geline bu düzey bugün dahi en az 40 geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeden yüksektir.⁸²

VII. Sonuç Yerine

Başlangıçta da ifade edildiği üzere, Japonya ve Türkiye arasında çok genel ve yüzeysel olarak bakıldığında belirli bazı benzerlikler olsa da, iktisadî kalkınma süreçleri üzerinde etkili olan mikro düzeydeki tedkikler, iki ülkenin bire bir mukayese edilmesinin oldukça zor olduğunu göstermektedir. Buna rağmen her iki ülkenin kendi içinde sergilediği performans ve deneyimlerden karşılıklı dersler çıkartılabilir.

Sanayileşme literatüründe ortaya çıkan veriler, bir ülkenin iktisadî kalkınması üzerinde dışsal etkilerin oldukça önemli olduğunu ancak buna rağmen kalkınmanın nihaî belirleyici değişkenlerinin içeride aranması gerektiğini göstermektedir. Buna göre, ülkelerin karşı karşıya kaldığı meydan okumalara ve krizlere gösterdikleri tepki ve fırsatları değerlendirme kapasiteleri kendi iç dengeleriyle yakından ilgilidir.

Gerek Japonya ve gerekse Türkiye, dış zorlama olmadan dışarıya açılma, evrensel planda yükselen değerlerle zamanında tanışma ve

81 Johnson, *a.g.e.*

82 Rosovsky, *a.g.e.*

buna hazırlanma konusunda pek heyecanlı gözükmemiştir. Japonya'nın tarih boyunca dışarıdan öğrenen ve bunu geliştirerek kalkınan bir ulus olması olgusuna bakarak, bu iddianın Japonya için geçerli olmadığı iddiası aceleci bir karardır. Japonya'nın dışa açılması esasen Türkiye'den daha fazla cebri nedenlere dayanmaktadır.⁸³ Hatta Japonya üzerinde çalışan ilgili bilim adamları, Japonya'nın yeni çağın başında bir kez daha dış dünyaya açılması gerektiğini ancak bunun diğer ikisi gibi (birincisi 1860'lardaki Meiji reformları, diğeri de İDS sonrasındaki Amerikan etkisindeki reformlar) dış zorlamalar ve ulusal trajediler eşliğinde olmaması gerektiğini savunmaktadırlar.⁸⁴ Bu görüşe göre Japonya'nın gerçek anlamda "globalleşmesi" gerekir ancak Japonya'nın derin krizlere girmeden ve dünyada yeni tedirginliklere neden olmadan kendi iradesiyle bunu başarıp başaramayacağı henüz belirgin değildir.

Burada altı çizilmek istenen husus, geçmişi yaratan değer, kurum ve başarının gölgesinde kalmadan, yeni ihtiyaçlara göre yeni tekamül kapılarının açık tutulması gereğidir. Böylece geçmişin mirası olumlu bir itici güç olarak yeni paradigmalara ruh verecek, aksi halde yolu kapatan cansız bir mania olacaktır. Asırlık kalkınma deneyimleri, bir ulusun kalkınmasının iyi yönetim, iyi liderlik, iyi sistem, iyi politikalar ve iyi donanımlı insan gücü havuzuyla mümkün olduğunu göstermektedir.

Japonya ve Türkiye'yi karşılaştıran bu çalışmada son derece geçerli nedenlere dayanarak bir dizi kritik olayın Japonya'nın lehine, Osmanlı/Türkiye'nin aleyhine geliştiği vurgulandı. Ancak sadece Japonya değil, birçok kalkınma olgusu bize başka bir temel ders daha öğretmektedir. O da her şeye rağmen bir ulusun kendi kaderini kendisinin yazacağıdır. Bir ulusun ortak bir irade ve gelecek rüyasına sahip olup olmadığı kritik noktayı teşkil etmektedir. Bir ülkede yaşayan insanların,

83 Meiji Döneminde ve bilhassa İDS sonrasında tamamen Amerikan etkisi vardır. 1990 ve sonrasında ise sonu gelmez krizler Japonya'yı bir kez daha dışarı açılmaya zorlamaktadır. Buna rağmen, globalleşmenin yarattığı iktisadi baskı önceki siyasal baskılar gibi "cebrî" olarak algılanmadığından bu açılmanın kendi kendine olması oldukça zor olmaktadır. Hatta birçok analize göre Japonya bu kez yine dışa açılmayı kendisi beceremezse, batan ekonomisi dünyayı istikrarsızlığa sürükleyebilir ve bu da başka bir krizin habercisi olabilir.

84 Reginald Dale "Japan's Third Great Transformation? As the Gloom Lifts, Hints of Change Toward a Real Market Economy", *International Herald Tribune*, http://www.ihf.com/IHT/RD/99/rd032399.html#_top (çevrimiçi).

gelecekte ulaşmak istedikleri değerli bir gelecek olduğuna inanmış olması anlamında kalkınma, geleceğe iman meselesidir. İnandığı bu değeri yaratmak üzere iyi yönetim, iyi liderlik ve iyi sistem, toplumu umudunu yenileyerek istikbale taşımasına imkan vereceği için önemlidir. Bu çerçevede bireyin gelecek için hangi değerler üzerinden ve neyi elde etmek üzere motive edilmeye çalışıldığı hayati önemdedir. Belki esas sorun değişime ve moderniteye açılmak değil, halkın ardından koşacağı bir “kızıl elma”nın olup olmadığıdır. Buraya ulaşmanın birden çok yolu olabilir. Modernite de yollardan biri olabilir. Yeri gelir yerini başka daha güçlü bir paradigmaya da bırakabilir. Neticede bir özdeyişin ifade ettiği gibi zor da olsa, “Muhammed dağa gidemezse, dağ Muhammed’e gelir.”